

1

Een tijd *Vonkje*

Un chispa di tempo

Handleiding

Een tijd *Vonkje*

Un chispa di tempo

CURRICULUM
ONTWIKKELING

EPA 1

Handleiding deel 1

Uitgegeven door Directie Onderwijs Aruba

ISBN 99904.85.32.1

Ik tastte in de duisternis
naar mijn identiteit
De tijd zonder begin en einde
leek mij een eeuwigheid

Opeens ontstak een vonkje
een vonkje in de tijd
verlichtte dat deel van het lontje
de duisternis werd klaarheid:
ik weet nu wie ik ben.

Rita Lampe-Jansen

Een vonkje vooraf:

Voor u ligt "Een vonkje tijd", d.w.z. een fractie van de tijd, vergeleken met de tijd, dat onze aarde al bestaat. En een heel korte tijdspanne van onze aarde in de eeuwige ruimte.

Een vonk is een brokje gloeiende energie, wat zijn as als sporen heeft achtergelaten; dit vonkje is steeds in beweging, want het is levende energie van het leven zelf, dat steeds wordt doorgegeven en steeds sporen zal achterlaten.

Een vonk is tijdloze energie in een tijdloze ruimte, als deel van de Allesomvattende Energie!
Moge deze tijdvonk blijven gloeien en een vuur van enthousiasme aanwakkeren bij al degenen, voor wie hij bestemd is.

Etty Erasmus

CHISPA

Moeder Aarde sidderde en schudde.

De krampen lieten niet op zich wachten. Tussen de krampen door kreeg Moeder Aarde momenten van rust. “Wat heb ik veel meegemaakt,” dacht Moeder Aarde.

“Hoeveel voeten en poten hebben niet over me heen gelopen? Het water dat altijd heeft gezorgd dat ik niet uitdroogde, de wind die mij telkens koelte toe wuifde.”

Met veel lawaai scheurde de huid van Moeder Aarde open en een vonkje vuur sprong eruit, gevolgd door meerdere vonken.

Het eerste vonkje begon hard te rennen; hij wilde niet terug.

Het vonkje, dat zichzelf Chispa noemde, sprong en kwam op een heuveltje terecht. Vandaar keek hij om zich heen en zag wat er allemaal op het eilandje gebeurde waar hij terechtgekomen was.

“Hmm. Hmm. Wat gebeurde er veel; mensen die kwamen en weer weggingen.

Blote mensen, mensen met rare kleren aan. Mensen met baarden. Mensen met lange haren.”

Chispa begon te schrijven. Hij probeerde alles wat hij zag op te schrijven, maar dat ging niet. Er gebeurde teveel op dit eilandje.

“Ik zal maar een beetje over alles schrijven. Zo zullen de kinderen later weten wat er gebeurd is. Ik zal een vuurtje bij de kinderen aanwakkeren en wie weet of dit vuurtje niet een grote brand wordt,” zei Chispa tot zichzelf.

Chispa bleef maar schrijven. Hij kreeg het warm van binnen.

“Ha, de kinderen zullen in vuur en vlam staan als ze dit geschiedenisboek in hun handen krijgen,” dacht Chispa.

En dat denk ik ook!

Desiree Correa

ERRATA**LEERLINGENBOEK 1
UN CHISPA DI TEMPO**

- blz. 15 schildpadvlees → schildpaddenvlees
blz. 18 mondis → mondi's
blz. 38 A4 ... hun groente en fruit, dat → ... hun groente en fruit, die...
blz. 41 linker kolom: watapanaboom → Carpataboom
blz. 44 linker kolom: moest de Datihao of hoofdman → leider van de groep
blz. 44 rechter kolom: kruis of beeld → kruisbeeld
blz. 46 schildpadschild → schildpaddenschild
blz. 47 kruis op de foto is geen grafkruis, maar een aanduiding van de zoveelste
statie van het lijden van Jezus.
blz. 57 A6 ... eindigde bijna in een ... → ... eindigde bijna altijd in een ...
blz. 60 linker kolom nr. 4: schildpadvlees → schildpaddenvlees
linker kolom nr. 7: potten en aardewerk → potten van aardewerk

U n c h i s p a d i t e m p o

Inhoudsopgave

	Errata Leerlingenboek 1.....	3
Deel A	Algemeen gedeelte.....	7
1	Inleiding	8
2	Doelstellingen van dit boek	8
3	Hoe te werken met de methode.....	9
4	Doelgroep.....	9
5	Materialen	9
5.1	Handleiding	9
5.2	Leerlingenboek	10
5.3	Kopieermap	10
5.4	Spelpakket.....	10
6	De tijdbalk	10
7	Indeling	11
8	Kernbegrippen en subbegrippen	12
9	Afsluiting van elk boek	13
10	Actiever bij de les	14
10.1	Directe instructie	14
10.2	Activerend lesgeven.....	22
10.3	Activerende suggesties voor bij de lessen	27
10.4	Schema van activerend lesgeven.....	28
Deel B	De praktijk.....	31
Blok 1	Wie ben ik	33
	Terug in de tijd	35
Blok 2	De tijd op een lijn.....	39
	Geef me de tijd	40
	Sprongen in de tijd.....	44
Blok 3	Aruba was hun huis.....	49

	Een reis vol avonturen	51
	Ze hadden geen vaste woonplaats	53
Blok 4	Hoe zagen de eerste eilandbewoners eruit?.....	59
	Mijn familie.....	61
	Anders.....	63
Blok 5	Op zoek naar water en voedsel.....	68
	De visvangst	70
	Vissen, jagen en voedsel verzamelen	72
Blok 6	De pre-ceramische begrafenis.....	79
	Een triest afscheid.....	81
	Een graf vol informatie	83
Blok 7	Welke werktuigen werden er toen gemaakt?	90
	Een nieuwe vriend voor Samarú.....	92
	Werktuigen van steen.....	94
Bijlage	103

Deel A Algemeen gedeelte

1 Inleiding

Met veel plezier presenteren wij u de nieuwe geschiedenismethode voor de basisschool: Een tijdvonkje. Een methode, die speciaal gebaseerd is op de Arubaanse geschiedenis en leerlingen wegwijs zal maken in de geschiedenis van Aruba.

“Een tijdvonkje” is een thematische methode waarin bij elk blok een thema wordt behandeld. Bij de thema's wordt vaak de vergelijking gemaakt met het leven nu, zodat er een link wordt gelegd naar de belevingswereld van de leerlingen.

De methode biedt vele mogelijkheden om binnen elke school- en groepssituatie uit te voeren. In de handleiding worden verschillende vormen uitgewerkt. Hierbij worden ook de werkvormen directe instructie en peer-teaching uitgewerkt, wat voor sommige onder u twee nieuwe werkvormen zijn. De werkvormen zijn bedoeld om de leerlingen actiever bij de les te betrekken. In de handleiding worden vooral suggesties gegeven hoe u de leerlingen actiever bij de les kunt betrekken. De suggesties zijn te zien als ingrediënten. U kunt als kok op basis van de beschreven ingrediënten een menu samenstellen.

2 Doelstellingen van dit boek

Dit boek is het eerste deel van de serie leerboeken en gaat over de eerste bewoners van Aruba. Het eerste deel is bestemd voor leerlingen van klas 4 van de basisschool en behandelt de pre-ceramische periode van Aruba.

In dit boek:

1. krijgen de leerlingen kennis van en inzicht in wat geschiedenis betekent;
2. leren de leerlingen een stamboom maken en lezen;
3. leren de leerlingen het begrip tijd als systematiek voor de chronologie identificeren;
4. herleven de leerlingen de geschiedenis van de pre-ceramische bewoners van Aruba;
5. oriënteren de leerlingen zich op de leefwijze van de pre-ceramische bewoners van Aruba;
6. herkennen de leerlingen de gewoonten en gebruiken van nu, die te relateren zijn tot de tijd van de pre-ceramische bewoners van Aruba;

3 Hoe te werken met de methode

De methode “een tijdvonkje” is een methode waarin veel informatie en ideeën worden gegeven. De methode is dan ook te zien als een ideeënboek en wij hopen, dat u de methode zo gebruikt. Het is niet de bedoeling, dat wat in de methode staat geschreven structureel wordt aangehouden. Wij laten de leerkrachten vrij om zelf keuze te maken over de invulling van de lessen en in de blokken worden hiervoor suggesties gegeven. In de methode worden veel suggesties gegeven om andere werkvormen uit te proberen. Met andere werkvormen bedoelen wij, werkvormen, die niet frontaal lesgeven inhouden. Bij frontaal lesgeven is vaak de leerkracht voornamelijk aan het woord en wij willen ook graag de leerlingen aan het woord zien. Een belangrijk uitgangspunt voor de methode is daarom de leerlingen actiever bij de les te betrekken.

Binnen de methode wordt niet aangegeven hoeveel tijd een blok of les in beslag neemt. Een aangegeven tijd kan namelijk zorgen voor een bepaalde tijdsdruk, die vaak niet ten goede komt aan de leerervaringen van leerlingen. In elke groep zal de interesse voor een blok of les verschillend zijn. Wij vinden het de taak van de leerkracht om zelf te bepalen in hoeverre aan deze interesse tegemoet wordt gekomen. Bij het werken met deze methode is het wel aan te raden om twee keer per week 45 min. tijd te besteden aan geschiedenis. Hierdoor wordt er voor meer continuïteit gezorgd.

4 Doelgroep

Dit eerste deel is voor de 4de klas van de basisschool:

Het omvat de prehistorie van ± 2000 v. Chr. tot ± 1000 na Chr.

5 Materialen

“Een tijdvonkje” omvat de volgende materialen: een handleiding, een leerlingenboek, een kopieermap en een spelpakket.

5.1 Handleiding

De handleiding bestaat uit een algemeen deel en een specifiek deel. Het algemene deel bevat een overzicht van het boek en een uitgebreide omschrijving over directe instructie en peer-teaching.

5.2 Leerlingenboek

In het leerlingenboek staat de basisstof. Het leerlingenboek bestaat uit 7 blokken. Elk blok wordt afgesloten met vragen en opdrachten en een onderdeel 'om te onthouden'. De vragen en opdrachten zijn verdeeld in A en B opdrachten. De A-vragen zijn bedoeld voor alle leerlingen. Alle leerlingen moeten in staat worden geacht die vragen en opdrachten te maken. Hierbij gaat het niet alleen om reproduceerbare kennis. Het onderdeel 'om te onthouden' heeft ook betrekking op dit A-niveau. Voor het beantwoorden van de B-vragen is soms andere informatie nodig. Ze zijn vaak moeilijker en vragen meer tijd.

5.3 Kopieermap

In de kopieermap achter in de handleiding zijn verwerkingsopdrachten opgenomen. Op de bladen staat aangegeven bij welk blok ze horen. Een voorbeeld hierbij: kopieerblad 6.2 is het tweede kopieerblad bij blok 6.

5.4 Spelpakket

Bij dit boek hoort ook een spelpakket. In het spelpakket zitten een soort werkbladen voor de leerlingen. Bij elk blok hoort een werkblad. De leerlingen kunnen het werkblad aan het einde van het blok maken. Het werkblad kan als afsluiting fungeren om te kijken of alles is begrepen. In de werkbladen komen bepaalde aspecten van het blok terug maar zeker niet alles. Het gehele pakket kan ook dienen als afsluiting voor het gehele boek. Waarbij het de functie heeft om de leerlingen met bepaalde aspecten van het boek nog eens te confronteren.

6 De tijdbalk

Met de methode ontwikkelen de leerlingen inzicht in chronologie. Een belangrijk hulpmiddel hierbij is de tijdbalk. In blok 2 van boek 1 zullen de leerlingen voor het eerst kennis maken met de tijdbalk. Hierna zal elk blok aandacht schenken aan de tijdbalk. Belangrijk bij het gebruik van de tijdbalk is dat de leerlingen gaan inzien, dat ze maar steeds een klein stukje van de tijdbalk bekijken en dat de perioden op de tijdbalk van elkaar verschillen. De pre-ceramische periode duurt bijvoorbeeld veel langer dan de ceramische periode. Het is een goede oefening om de leerlingen ook zelf steeds tijdbalken te laten maken en hierop de belangrijkste aspecten van een periode te laten noteren. Een goed hulpmiddel hierbij is een grote, klassikale tijdbalk, wat voor de leerlingen heel boeiend en motiverend is. De touwlijn of papieren strook dient een flinke afmeting te krijgen en het liefst een vaste plaats in het lokaal te krijgen. De volgende aspecten zullen de tijdbalk overzichtelijker en hanteerbaarder maken:

- de verhouding tussen jaartallen en het bijbehorende stuk tijdbalk met elkaar overeen laten komen;
- weinig jaartallen maar wel duidelijk herkenbare oriëntatiepunten;
- de tijdbalk kan verschillende kleuren bevatten waardoor de perioden of eeuwen duidelijker naar voren komen;
- de leerlingen de tijdbalk met tekeningen laten versieren. In de tekeningen staan de meest belangrijke punten uit de verschillende blokken uitgebeeld.

7 Indeling

Deel 1 bestaat uit zeven blokken. De blokken 1 en 2 hebben een andere structuur dan de andere blokken omdat deze twee doeblokken zijn. Bij de eerste twee blokken gaat het nog niet om de geschiedenis van Aruba. De eerste twee blokken dienen als introductie. De blokken 3 t/m 7 hebben wel een vaste structuur nl: aandachttrichter - verhaal - informatie - evalueren - spelpakket.

- De aandachttrichter verzamelt als het ware de aandacht van de leerlingen en richt zich daarbij op de belangrijkste doelen van de les. Met behulp van de aandachttrichter kunt u ook de voorkennis van de leerlingen ophalen.
- Bij het verhaal staat het verleden centraal. Het verhaal staat in directe relatie tot de erop volgende informatie. Bij de verhalen kunnen de leerlingen zich vaak identificeren met de hoofdrolspelers omdat deze vaak leeftijdsgenoten zijn.
- Bij het informatieve gedeelte staat voornamelijk het verleden centraal maar wordt ook de link gelegd naar het heden.
- In het evaluerend gedeelte krijgen de leerlingen een beeld over wat ze hebben geleerd. Het is daarbij belangrijk eerst de leerlingen dit zelf onder woorden te laten brengen. Bij deze evaluatie is het tevens belangrijk dat zowel de leerlingen als de leerkracht een mening geven over hoe ze de les of het blok vonden. De leerkracht kan hierbij positieve feedback geven over de werkzaamheden, die de leerlingen hebben uitgevoerd. Geef waardering aan wat de leerlingen hebben gedaan en geef ze hiervoor complimenten. Bij onderdelen die minder goed verliepen laat u de leerlingen hierover zelf een evaluatie geven en wijst u ze daarbij op bepaalde punten. Bijvoorbeeld: wie had de leiding binnen de groep en hoe kan de samenwerking worden verbeterd. Tot slot: stimuleer de leerlingen om zelf naar oplossingen te zoeken.

Het onderdeel "Om te onthouden" geeft de belangrijkste punten van het blok aan.

- Bij het spelpakket is het de bedoeling, dat de leerlingen spelenderwijs bepaalde geleerde begrippen in een andere context gebruiken.

Hieronder wordt het een en ander overzichtelijk in schema gebracht.

blok	aandachtrichter	verhaal	informatie
1. Wie ben ik?	Een kijkje in het fotoalbum		-Even terug
2. De tijd op een lijn	-Een bol door de klas -De tijdbalk is heel lang		-Geef me de tijd -Zolang is de tijdbalk
3. Aruba was hun huis	Een beschildering	Een reis vol avontuur	-Ze leefden als nomaden
4. Hoe zagen de eerste eilandbewoners eruit?	De wandtekening	Mijn familie	Anders
5. Op zoek naar water en voedsel	Voorwerpen van toen	De visvangst	Vissen, jagen en voedsel verzamelen
6. De pre-ceramische begrafenis	Wat weet je over begrafenis	Een triest afscheid	Een graf vol informatie
7. Welke werktuigen werden er toen gemaakt?	Een doos vol stenen	Een nieuwe vriend van Samarú	Werktuigen van steen

8 Kernbegrippen en subbegrippen

In alle zeven blokken worden bepaalde kernbegrippen en subbegrippen aangegeven. Hieronder vindt u een overzicht van de voorkomende begrippen in elk blok. De vetgedrukte begrippen wijzen op de kernbegrippen, hiervan moeten de leerlingen aan het einde van het blok een omschrijving in eigen woorden kunnen geven. In het leerlingenboek worden deze begrippen gekleurd aangegeven. De andere begrippen zijn de subbegrippen; hiervan moeten de leerlingen weten in welk kader de begrippen geplaatst kunnen worden. Een aantal begrippen komen in meerdere blokken voor.

Hieronder vindt u een schema met een overzicht van de kernbegrippen en subbegrippen.

Blok 1	blok 2	blok 3	blok 4
stamboom geschiedenis verleden voorgeschiedenis	tijdbalk v. Chr. n. Chr. eeuw stamboom christusgedachte jaartal geboortejaar jaartal	nomaden jagers en voedselverzamelaars archeoloog voorgeschiedenis beschutting opgraving	skeletten schedels archeoloog nomaden

blok 5	blok 6	blok 7
medicijnman mondi pre-ceramische periode rondtrekkende jagers en voedselverzamelaars zonnewijzer	begrafenis grafveld Malmok/ Canashito kerk grafsteen begrafenisstoet skelet	kernstuk/afslag traditie gewoonte prehistorie afslagen dioriet diabaas

9 Afsluiting van elk boek

Elk boek kan worden afgesloten met een excursie.

De excursie zal dan gericht zijn op die periode, waarover in het boek wordt gesproken.

De excursie kan in samenwerking met het Archeologisch en het Historisch Museum worden opgezet. Het doel van zo'n excursie is: de leerlingen geleerde elementen uit het verleden te laten zien, waardoor ze de geschiedenis van de eerste bewoners van Aruba herleven, ervaren en beter in zich opnemen.

10 Actiever bij de les

Om de lessen in deze methode effectiever te maken wordt gebruik gemaakt van directe instructie en activerend lesgeven. Twee manieren van lesgeven, die als uitgangspunt hebben de leerlingen meer actief bij de les te betrekken. De ideeën zijn gehaald uit het boek: Effectief leren in de les, van Sebo Ebbens, Simon Ettekoven en Jos van Rooijen.

10.1 Directe instructie

Wat is directe instructie?

Het belangrijkste kenmerk van directe instructie is dat de leiding van het leren bij de leerkracht ligt en dat de leerlingen actief leren. De leerlingen moeten zich de kennis eigen maken met gebruikmaking van hun voorkennis en de informatie zo ordenen, dat deze relevant en bruikbaar is voor hen. U als leerkracht mag ervoor zorgen dat de leerlingen dat ook werkelijk doen. Belangrijke taken hierbij zijn het voorbereiden van de leerlingen op dat actieve leren, het nagaan of de leerlingen die informatie werkelijk opgenomen hebben en het feedback geven. Bij directe instructie kan gebruik worden gemaakt van lesfasen. In de methode wordt ook gebruik gemaakt van die lesfasen. De lesfasen hoeft u niet altijd in deze volgorde uit te voeren, dit hangt af van de les en uzelf.

schema 1.1 Lesfasen volgens directe instructie

Vooraf aan de les

- 0 Voorbereiden van de les
 - vaststellen van heldere en betekenisvolle doelen
 - maken van een taakanalyse
 - plannen van leeractiviteiten

Tijdens het uitvoeren van de les

- 1 Aandacht richten op de doelen van de lessen en aansluiten bij de voorkennis
- 2 Geven van informatie en waar nodig toelichten
- 3 Nagaan of de belangrijkste informatie en begrippen zijn overgekomen
- 4 Instructie geven ten behoeve van zelfwerkzaamheid
- 5 Leerlingen voorzien van geleide of zelfstandige oefening en het begeleiden van de leerlingen daarbij
- 6 Afsluiten van de les op kernbegrippen

De beschrijving van de lesfasen uit schema 1.1 zegt op zich nog weinig over de kwaliteit van deze fasen tijdens de les. Onder de lesfasen liggen zes sleutelbegrippen.

- 1 *Een heldere structuur in de opbouw van de leerstof.* Voor dit sleutelbegrip heeft deze methode vooral gezorgd.
- 2 *Het juiste niveau van de leerstof.* Probeer de leerstof zoveel mogelijk bij het niveau van de leerlingen aan te sluiten.
- 3 *Betekenis geven aan de leerstof.* Leerlingen moeten kennis kunnen ontleen aan de leerstof. Leerlingen kunnen dit als het hen duidelijk is waarom zij nu juist deze stof doorwerken.
- 4 *Individuele aanspreekbaarheid.* Meestal zijn leerkrachten erg actief in de les. Leerlingen lijken wat passiever. Het is daarbij moeilijk vast te stellen hoe leerlingen meedoen. U moet er daarom voor zorgen dat leerlingen actief met de leerstof bezig zijn. Dit kan door de leerlingen op zo'n manier te benaderen dat iedere leerling voor het antwoord op een vraag of opdracht 'aanspreekbaar' wordt gesteld.
- 5 *Zichtbaarheid van leren en denken.* Het is de leerling die leert of denkt. Dat leer- en denkproces is voor u niet altijd zichtbaar. Vaak worden er vragen gesteld als: 'Snap je het?' Leerling: 'Ja'. Leerkracht: 'Mooi'. Het is belangrijk dat u mogelijkheden creëert die de leer- en denkprocessen van leerlingen zichtbaar maken.
- 6 *Motivatie.* De motivatie kan gezien worden als iets ongrijpbaars. 'Dat is er of dat is er niet'. Toch kunt u als leerkracht wel degelijk invloed uitoefenen op de gemotiveerdheid van uw leerlingen.

In de methode zullen suggesties worden gedaan om deze sleutelbegrippen in gebruik te stellen. Zoals al aangegeven in schema 1.1 zijn er bij directe instructie zeven lesfasen te onderscheiden. De lesfasen worden hier kort toegelicht.

Lesfase 0: voorbereiden van de les

Voorbeeld

Op het moment dat de leerkracht zegt, dat geschiedenis de volgende les is, pakken de leerlingen hun boeken. De leerkracht vraagt aan een leerling: 'Waar waren we gebleven?'

Na wat geblader wordt gezegd: 'Napoleon in Frankrijk'. 'O.K', richt de leerkracht zich tot de klas, "bladzijde 132, Elza begin maar te lezen."

Verder gaan waar je gebleven was! Voor leerlingen een dagelijkse routine. Leerkrachten die jaar in jaar uit met dezelfde methode werken, voelen meestal weinig behoefte hun lessen tot in detail voor te bereiden. Veelal heeft men zich in de loop der jaren een manier van lesgeven eigen gemaakt die voldoet. Soms past men een aantal kleine wijzigingen toe. Toch is het raadzaam zo nu en dan een les tot in de puntjes voor te bereiden. Vooral omdat de werkwijze die deze methode voorschrijft voor de meeste een andere manier van lesgeven is. Hieronder worden een aantal adviezen gegeven en ook in de lessen zullen er suggesties staan voor de voorbereiding.

Het is belangrijk vooraf voor u zelf te formuleren wat de leerlingen in elk geval geleerd moeten hebben na een bepaalde les. Bij elke les worden de doelstellingen omschreven. Hierdoor weet u wat de leskern is van de les, maar de kern van de les moet ook duidelijk voor de leerlingen zijn. De leskern moet in leerlingentaal worden geformuleerd waardoor het voor de leerlingen betekenis krijgt.

Voorbeelden van leskernen in leerlingentaal:

'Ik weet hoe een nomade vroeger op Aruba leefde'.

'Ik kan precies zeggen waar de Hooiberg op de kaart van Aruba ligt'.

'Ik weet wat een eeuw is'.

De kern van de les kunnen we omschrijven als dat gedeelte van de leerstof dat alle leerlingen moeten halen. Het is belangrijk een duidelijk beeld te hebben van de leskern en deze aan alle leerlingen duidelijk te maken. U moet zich ook steeds afvragen of de door u geformuleerde leskern ook werkelijk te behalen is door uw klas.

Lesfase 1: Aandacht richten op de doelen van de les en aansluiten bij de voorkennis

Zoals uit lesfase 0 blijkt is het belangrijk, dat de doelen voor de leerlingen duidelijk worden gemaakt. Hierdoor weten de leerlingen wat van hun verwacht wordt. Belangrijk is om tijdens elke les de leerlingen bij de les te betrekken. Hiervoor worden in elk blok suggesties voor een 'aandachtrichter' gedaan. De aandachtrichter verzamelt als het ware de aandacht van de leerlingen en richt zich op de belangrijkste lesdoelen (de kern) van de les. Het activeert de voorkennis en geeft het lesdoel voor de leerlingen betekenis.

Lesfase 2: Geven van informatie en waar nodig is toelichten

Uitleg is een belangrijk en tijdrovend lesonderdeel. Niet zelden vullen leerkrachten er de hele les mee in de hoop om op die manier zoveel mogelijk informatie over te dragen. Duidelijk is dat dit weinig effect heeft. Op een effectieve wijze uitleg geven is een uitgangspunt van directe instructie. We geven een aantal kenmerken waaraan de uitleg moet voldoen wil deze effectief zijn voor het leren van de leerlingen.

Duur van de les

Het is de meeste leerlingen niet gegeven om langer dan tien tot vijftien minuten geconcentreerd te luisteren, tenzij het een spannend verhaal betreft.

Luisteren op zich leidt tot globale kennis, tot het zien van de grote lijnen ook wel gedeeltelijk begrijpen genoemd. Dat gebeurt alleen als leerlingen echt naar de uitleg luisteren. Toch is gedeeltelijk begrip niet de kennis die we bij de leerlingen willen bereiken. Om diepgaande kennis te verwerven is het noodzakelijk dat leerlingen zelf actief zijn: dat wil zeggen dat zij niet alleen luisteren naar de leerstof maar deze ook verwerken. De leerlingen moeten in staat zijn om met de uitleg van de leerkracht de leerstof eigen te maken. De volgende tips en adviezen kunnen hierbij helpen.

1 Gewenst gedrag expliciteren

Tijdens de uitleg moet het voor de leerlingen duidelijk zijn welk gedrag van hen verlangd wordt. Moeten zij alleen luisteren? Moeten zij kernwoorden noteren? Moeten zij na de uitleg vragen kunnen beantwoorden?

Voorbeeld

'Ik vertel jullie tien minuten iets over de pre-ceramische mensen. Daarna krijg je een aantal minuten de tijd om voor jezelf de belangrijkste punten uit mijn uitleg op te schrijven. Die wil ik dan terughoren.

2 Vragen stellen

Door leerlingen vragen te stellen worden ze geactiveerd om mee te denken. Bijvoorbeeld: waardoor hadden de pre-ceramische mensen geen vaste woonplaats?

Lesfase 3 Nagaan of de belangrijkste begrippen zijn overgekomen

Er zijn verschillende manieren om na te gaan of uw leerlingen de uitleg hebben begrepen. U moet daarbij de uitleg niet afsluiten met de retorische vraag: 'Begrijpen jullie dat?' of 'Heeft iemand iets te vragen?' Dit geeft vaak een stilte of knikkende koppies die weinig vertellen over of de leerlingen het werkelijk hebben begrepen. 'Wie weet....?' appelleert uitsluitend aan degenen die het weten of willen weten. De andere leerlingen zijn 'beveiligd' voor meedoen. Technieken waarmee u wil nagaan of de leerlingen belangrijke begrippen of vaardigheden hebben begrepen, moeten aan de volgende criteria voldoen: individuele aanspreekbaarheid, zichtbaarheid, denktijd, veiligheid en het antwoord gebruiken.

Individuele aanspreekbaarheid

Bij het mondeling controleren of de leerstof begrepen is, dienen alle leerlingen betrokken te zijn; betrokken in de zin dat alle leerlingen zich gedwongen voelen na te denken. Die dwang ontstaat als elke leerling weet dat hij of zij de kans loopt het antwoord te moeten geven, omdat de leerkracht in principe iedereen de beurt kan geven. Het geven van een beurt vindt pas plaats, nadat er denktijd is geweest na het stellen van de vraag. Het geven van beurten moet dus willekeurig gebeuren en niet op grond van 'vingers'.

Zichtbaarheid

Het moet voor u zichtbaar of hoorbaar zijn of de leerlingen de stof daadwerkelijk hebben begrepen. 'Heb je het begrepen' is geen vraag met zichtbaar antwoord. 'Zeg eens in eigen woorden wat een nomade is, geef veel meer informatie.

Denktijd

Geef leerlingen voldoende bedenktijd en geef niet iemand na een paar seconden een beurt. Bij herinneringsvragen is een korte denktijd geen bezwaar maar wel bij inzichtvragen.

Veiligheid

Er zijn leerlingen die de wachttijd bij een vraag helemaal vullen met panische verwarring over 'Dat gaat-ie vast mij vragen'. De gedachte dat er ruimte voor overleg is, of dat je het niet altijd helemaal foutloos hoeft te weten, kan daarbij geruststellend zijn dat zulke leerlingen wel aan denken toekomen. Geef daarom bij het stellen van de vraag uitdrukkelijk aan, dat een leerling mag passen als hij de beurt krijgt, dit kan namelijk verbetering geven.

Het antwoord gebruiken

Eenvoudig het antwoord aanhoren en ja of nee knikken heeft weinig betekenis voor de leerling of de klas. Het is juist de bedoeling het antwoord te gebruiken. Erop door te vragen of juist om reacties vragen.

Voorbeelden

'Ik stel straks een vraag. Schrijf voor jezelf het antwoord op. Daar krijg je twee minuten voor. Vergelijk het antwoord met je buurman en praat erover. Daarna geef ik iemand de beurt. De vraag luidt....

Lesfasen 4 en 5: Instructie geven ten behoeve van zelfwerkzaamheid en het begeleiden daarvan

Zelfwerken

U kan nog zo goed uw best doen voor de klas, het leren doen de leerlingen zelf. Daarom is het belangrijk dat er perioden van zelfwerkzaamheid in een les zitten. Daarbij kan individueel of samen worden gewerkt.

Voorbeeld

Goed, we hebben de uitleg zover af, er zijn geen vragen meer, ik zou zeggen ga maar aan het werk. Ik denk niet dat iemand alle opgaven van bladzijde 23 al af heeft. Ik stel voor dat wat je in deze les niet afkrijgt, huiswerk is voor de volgende week. O.k., aan de slag dan maar.

Dit voorbeeld laat een veel voorkomende instructie zien bij individueel werken. Volgens ons is deze instructie onvoldoende. Een instructie kan niet louter bestaan uit het noemen van de opdrachten. Voorafgaand aan de periode van individueel of samen werken moet in de instructie voor alle leerlingen duidelijk zijn wat er van hen verwacht wordt. In de instructie moeten de volgende punten duidelijk zijn:

Wat moet er gedaan worden?

Individueel werken heeft de functie om zichtbaar te maken of leerlingen met de aangeboden stof uit de voeten kunnen. In zo'n geval moet dan ook duidelijk zijn welke opdrachten nog in de les af moeten zijn, willen de leerlingen voldoende bereid zijn op het nagesprek.

Op welke manier dient men te werken?

In bovenstaand voorbeeld geeft de docent geen adviezen, richtlijnen of voorschriften over de manier van werken, terwijl dit veel leerlingen kan helpen. Duidelijk instrueren hoe men aan een opdracht moet werken, is erg belangrijk.

Waaruit bestaat de beschikbare hulp?

Of leerlingen hulp mogen vragen, en zo ja, aan elkaar en/of aan u moet van te voren bekend zijn. Een opdracht kan luiden: 'Wanneer je er niet uitkomt, lees je eerst het stuk nog eens door.'

Als je er dan nog niet uitkomt, vraag je je buurman of buurvrouw om hulp en als je er dan niet uitkomt, kom je bij mij.'

Hoeveel tijd heeft men ter beschikking?

De uitspraak dat 'wat je niet afkrijgt, huiswerk is' is te vrijblijvend; bij veel leerlingen verdwijnt dan de dwang door te werken. Helderheid over de tijd betekent voor veel leerlingen een vorm van ondersteuning.

Wat gebeurt er met de uitkomsten?

Voordat de leerlingen aan het werk gaan, is het goed dat de leerlingen weten wat er met de uitkomsten van hun antwoorden gebeurt. Wordt alles klassikaal besproken? Worden alleen de moeilijkste opdrachten besproken? Wat wordt er beoordeeld? Is er een antwoordvel waarmee leerlingen het werk moeten nakijken, of wordt een en ander in de volgende les gedaan? Als u dit de leerlingen vertelt, weten deze waar zij zich op moeten richten.

Wat moet er gebeuren als men klaar is?

Het is geen bezwaar dat leerlingen even wat voor zichzelf doen, wanneer zij met de opdrachten klaar zijn. Als dat te lang gaat duren, is dat niet wenselijk. In de methode worden suggesties gedaan voor extra opdrachten. Een zogenoemde sponsopdracht; deze opdracht is een verdieping en niet iets-meer-van-hetzelfde. U kunt zelf ook deze extra opdrachten maken.

Het begeleiden van zelfwerkzaamheid

Na de uitleg gaan de leerlingen zelf met de informatie aan het werk. U krijgt dan een meer begeleidende rol, die wezenlijk anders is dan de rol voor de klas.

Een goede begeleidingsrol verloopt via drie rondes.

Eerste ronde: Kunnen de leerlingen aan het werk?

U loopt na de instructie een ronde door de klas, niet om inhoudelijk hulp te bieden, maar alleen om te helpen waar men de instructie niet precies begrepen heeft.

Vervolgens zou er enige tijd, minstens vijf minuten, geen hulp beschikbaar moeten zijn! Dit botst

met de neiging van leerlingen om alles wat zij maar even niet snappen te vragen. Maar de leerlingen moeten leren een korte periode inderdaad zelfstandig bezig te zijn.

Tweede ronde: Helpen

De tweede ronde is een inhoudelijke hulpronde. De bedoeling is dat u vragend helpt. Het afdekken van de vraag en de leerling opnieuw te vragen: 'Wat moet je doen', zal onzorgvuldig lezen aan het licht brengen. Stel die vragen die de leerlingen uitdagen om zelf het antwoord op te sporen.

Derde ronde: Wat is er gedaan/geleerd?

Deze ronde is om te kijken of de leerlingen voldoende hebben gedaan en de opdracht hebben verwerkt. Op dat moment kan u bepalen welke onderdelen daadwerkelijke nabespreking behoeven en of er aanvullende instructie en/of uitleg moet komen.

Lesfase 6: Afsluiten van de les op de belangrijkste begrippen

Bij de afsluiting wordt samen met de leerlingen gekeken wat de belangrijkste punten van de les waren en de bijbehorende begrippen. Laat de leerlingen, dit zoveel mogelijk in eigen woorden opschrijven. Alle opdrachten kunnen worden besproken maar er kan ook worden gekozen om alleen de moeilijke vragen te behandelen. De standaardvragen zouden de leerlingen met een antwoordvel kunnen nakijken. Hierbij moet u ze de eerste paar keer begeleiden.

Naast de inhoudelijke nabespreking kan men kort ingaan op de manier van werken. U kunt eigen observaties inbrengen en verschillende leerlingen om reacties vragen. Het heeft meer effect leerlingen bewust te maken van wat hun eigen manier van werken is.

10.2 Activerend lesgeven

Bij activerend lesgeven is meer sprake van gedeelde sturing, wat wil zeggen dat niet alleen u de gehele les uitstippelt maar de leerlingen ook een bepaalde bijdrage hebben. De leerlingen verwerken een deel van de leerstof zelf door samenwerken.

Bij samenwerken is het niet de bedoeling, dat de leerlingen zelfstandig de opdrachten maken en

alleen gebruik maken van de buurman of buurvrouw wanneer ze iets niet begrijpen. Er zijn vijf sleutelbegrippen bij samenwerkend leren.

1 Positieve wederzijdse afhankelijkheid

Elkaar nodig hebben bij het uitvoeren van de opdracht.

2 Individuele aanspreekbaarheid

Iedere leerling is aanspreekbaar voor de eigen bijdrage aan de groep en voor het groepsresultaat.

3 Directe interactie

Opstelling zodanig dat 'neus tegen neus' of 'teen tegen teen' mogelijk is. Formulering van de opdracht dwingt tot interactie.

4 Aandacht voor sociale vaardigheden

De sociale vaardigheden die nodig zijn om het leren in de groep effectief te maken, moeten expliciet aangeleerd worden.

5 Aandacht voor groepsprocessen

Regelmatig is aandacht nodig voor de wijze waarop de groepsleden als groep gefunctioneerd hebben.

We omschrijven eerst drie belangrijke en verhoudingsgewijs 'makkelijke' toepasbare samenwerkingsstructuren.

Met de eerste twee kunt u een goede start maken met samenwerking tussen leerlingen in de les.

De eerste twee structuren sluiten wat hun doelstellingen betreft aan bij directe instructie. De derde structuur gaat verder en geeft de leerlingen zelf meer verantwoordelijkheid voor het eigen leren.

We beschrijven hier de drie basisstructuren, maar realiseren ons dat ze niet als een boekje geleerd kunnen worden. Voor echte beheersing is het nodig om ze in verschillende situaties toe te passen.

Het zal de eerste keren ook moeizaam verlopen maar u zult merken dat het spreekwoord

“oefening baart kunst” hier ook opgaat. Zowel u als de leerlingen moeten leren om met deze manier van lesgeven om te gaan.

De drie samenwerkingsstructuren zijn 'check-in-duo's', 'denken-delen-uitwisselen' en 'eenvoudige experts'.

Samenwerkingsstructuur 1 'Check-in-duo's'

Deze samenwerkingsstructuur is met name geschikt als u snel en efficiënt de antwoorden wil checken op vragen of opdrachten waarbij maar één antwoord het juiste is.

De structuur verloopt via de volgende stappen:

Stap 1: individueel

U laat de opdracht door elke leerling individueel uitvoeren. Dit kan dus zowel één opgave als een serie opgaven betreffen. Er mag geen uitwisseling plaats vinden voordat men zelf het antwoord of de antwoorden heeft gevonden.

Stap 2: check-in-duo's

Elke leerling vergelijkt de eigen antwoorden met die van een andere leerling. Bij onderling verschillende antwoorden wordt er gezocht naar wat het juiste antwoord moet zijn.

Stap 3: in duo's (eventueel)

Met een ander duo worden de antwoorden nog een keer gecheckt.

Stap 4: check-in-de-klas

U bespreekt alleen die vragen waarover in de duo's geen overeenstemming kon worden bereikt. De leerlingen worden daarbij willekeurig ingeschakeld en kunnen ook aangesproken worden op het antwoord van hun partner.

Vragen en opdrachten en opdrachten die zich goed voor deze structuur lenen:

Waarvoor worden geslepen bijlen gebruikt?

Zoek in de atlas op waar rooi Hundo ligt?

Samenwerkingsstructuur 2 'Denken-delen-uitwisselen'

Deze structuur kan gebruikt worden bij die lesonderdelen waar men normaliter de standaard vragen zou gebruiken. Met deze samenwerkingsstructuur kan u nagaan of de uitleg door iedereen voldoende is begrepen, voorkennis van de leerlingen activeren en toepassingsvragen stellen. U bent hierbij terughoudend. De stappen die de leerlingen moeten nemen zijn sterk gestructureerd en

het gaat om vragen waarbij meerdere antwoorden mogelijk zijn.

De structuur verloopt via de volgende stappen:

Stap 1: denken

U stelt de vraag aan de klas en vraagt iedereen erover na te denken. De leerlingen krijgen vervolgens voldoende tijd om na te denken. U zorgt ervoor dat het in deze fase stil is in de klas.

Stap 2: delen

De leerlingen vertellen elkaar in tweetallen het gevonden antwoord. De docent zorgt ervoor dat beiden, één voor één, aan het woord komen.

Stap 3: Uitwisselen

U wijst willekeurig leerlingen aan om antwoord te geven. U reageert niet op opgestoken vingers en geeft aanvankelijk geen inhoudelijk commentaar op een gegeven antwoord, maar vraagt gericht aan leerlingen dit te doen. Zonodig laat u dit overgaan op een langer gesprek.

Voorbeelden van opdrachten en vragen die zich goed voor deze structuur lenen:

- Leg eens uit wat een stamboom is?
- Vertel eens hoe de mensen op Aruba leefden in de pre-ceramische tijd?

Samenwerkingsstructuur 3: 'eenvoudige experts' (peer-teaching)

Deze vorm van samenwerken vraagt veel structuur en is niet zo eenvoudig te organiseren als de hierboven omschreven structuren. Het is ook belangrijk dat u deze samenwerking goed voorbereidt: Hier direct meer over. Eerst een korte uitleg over peer-teaching. Bij peer-teaching wordt de inhoud van de les of meerdere lessen in verschillende subonderwerpen verdeeld. De klas wordt in groepen verdeeld en binnen de groep bestuderen één of twee leerlingen een deelonderwerp (vaak groepen van 4-6 leerlingen). Elk tweetal in de groep krijgt een gedeelte van de tekst en een aantal vragen. De vragen kunnen uiteenlopen van reproductieve vragen (antwoord direct in de tekst te vinden) tot productieve vragen (hierbij wordt meer denkactiviteit en creativiteit van de leerlingen gevraagd). Wanneer leerlingen gewend zijn aan deze manier van samenwerken kunt u

de leerlingen vragen zelf vragen te maken. Het tweetal gaat de tekst doornemen en probeert de belangrijkste punten en begrippen uit de tekst te noteren. Ze werken daarbij individueel aan de reproductieve vragen en samen aan de productieve vragen. Na deze samenwerking moeten ze de andere leerlingen van de groep vertellen, wat ze gelezen hebben in de tekst (samenvatting). Hierbij moeten de belangrijkste begrippen aan de orde komen. De andere groepen doen dit weer op hun beurt. Na deze werkwijze kan er voor verschillende evaluaties worden gekozen. U vraagt de leerlingen over alle onderwerpen, de leerlingen werken aan een groepsopdracht of de leerlingen maken een quiz. In de methode zullen voorbeelden worden gegeven om met deze vorm van samenwerken te werken.

Belangrijke punten bij het organiseren en structureren van peer-teaching.

Vorbereiding

- Zorg dat u een goed beeld hebt van de aangeboden stof.
- Verdeel de tekst.
- Maak vragen bij de tekst (bij de lessen worden hier voorbeelden van gegeven).
- Verdeel de klas in heterogene groepen.
- Maak een schets hoe de tafels in de klas moeten worden geplaatst zodat de leerlingen tegenover en naast elkaar zitten. Overdenk hoe u de leerlingen de tafels zo laat neerzetten.
- Schrijf op een papier wat u van de leerlingen verwacht tijdens de les, zodat zij weten wat van hun verwacht wordt. Het werken met een vaste structuur en organisatie werkt zowel voor de leerlingen als voor u prettig. Zet bijvoorbeeld vaste regels op het bord en ook de vragen voor elke groep.

De les

- Aandachtrichter
- Vertel de leerlingen wat de bedoeling is van de les. Bij de eerste paar keer mag deze instructie best wat langer duren. Herhaal aan het einde van de instructie nog kort de belangrijkste punten, dit kunt u doen aan de hand van de volgende punten:
 - Klaar zetten van de tafels (u kunt dit ook voor de les doen)
 - Lezen van de tekst en het maken van de vragen (10 minuten stilte in de klas)
 - Bespreken van de vragen in tweetallen
 - Bespreken van de vragen in de groep en de belangrijkste punten en begrippen noteren op een blanco vel
 - Het maken van de groepsopdracht of quiz
 - De groepsopdracht kan weer een organisatie op zich vragen

De rol van u als leerkracht bij dit samenwerken is dezelfde als beschreven is in lesfase 4 en 5.

U kunt bij deze manier van lesgeven ook het best de lesfasen volgen waarbij de instructie korter is en het samenwerken langer. De les mag ook meerdere lessen bestrijken.

Wilt u meer weten van deze manier van lesgeven zie dan de literatuuropgave op bladzijde 14 onder punt 10.

10.3 Activerende suggesties voor bij de lessen

Om de leerlingen meer actief bij de les te betrekken worden in de methode hiervoor suggesties gedaan. Bepaalde activerende werkvormen komen in elke les weer terug. Deze zullen hier kort worden besproken.

Geschiedeniswoordenlijst

Bij elke les staan de kernbegrippen en subbegrippen vermeld. Met kernbegrippen worden die woorden bedoeld die in de les een belangrijke plaats innemen. Van de leerlingen wordt ook verwacht dat ze van deze begrippen aan het einde van de les een omschrijving kunnen geven in eigen woorden. De subbegrippen zijn minder belangrijk en zijn vaak begrippen die worden gebruikt om de kernbegrippen te omschrijven. De leerlingen hoeven hierbij geen keurige omschrijving te kunnen geven maar moeten wel weten in welk kader het hoort.

Het is goed om vooraf aan de uitleg van het begrip de leerlingen te vragen om voor zichzelf op te schrijven wat het woord betekent. Hiermee kunt u kijken, wat voor voorkennis de leerlingen al over het begrip hebben. Na de uitleg kunnen de leerlingen in hun geschiedeniswoordenlijst de uiteindelijke betekenis in eigen woorden opschrijven. Het is belangrijk dat de leerlingen het in eigen woorden opschrijven omdat ze deze betekenis beter onthouden dan een voorgeschreven.

Tijdbalk

In blok 2 van boek 1 worden de leerlingen voor het eerst geconfronteerd met de tijdbalk. Het zal de leerlingen een geheugensteun geven wanneer er in de klas ook een tijdbalk komt te hangen. Op de tijdbalk kunnen belangrijke gebeurtenissen van de klas komen te staan maar ook kenmerken van perioden die de leerlingen in de methode gaan bespreken. Laat de leerlingen zelf bij elke les aangeven wat ze denken dat er op de tijdbalk moet komen te staan.

10.4 Schema van activerend lesgeven

Op de volgende pagina zijn de belangrijkste aspecten van activerend lesgeven in een schema opgenomen.

Lesfase	kenmerken	leerstof	adviezen
lesfase 0	<ul style="list-style-type: none"> - Voorbereiden op leskern - betekenisvolheid en haalbaarheid - aansluiten bij de voorkennis 	<ul style="list-style-type: none"> - juist niveau leerstof - betekenis geven - succes 	<p>Maak na het geven van de les aantekeningen over het feitelijk verloop van de les en vergelijk deze met de lesvoorbereiding</p> <ul style="list-style-type: none"> - Loop alle vier kenmerken bij de lesvoorbereiding na. - Vermijd lesdoelen als toets. - Laat de leerlingen een paar lessen van tevoren opschrijven waaraan zij denken bij dit onderwerp.
lesfase 1	<ul style="list-style-type: none"> - gericht op alle leerlingen - activeer voorkennis - gericht op de doelen - geef lesdoel betekenis 	<ul style="list-style-type: none"> - betekenis geven 	<ul style="list-style-type: none"> - Zorg voor overzichtelijk bordgebruik. - Maak helder wat lln. wel en niet moeten overnemen. - Laat zodanig stoelen draaien in luisterhouding - Zeg welk (leer) gedrag je verwacht.
lesfase 2	<ul style="list-style-type: none"> - kort, max. 10-15min per deel daarna opdrachten - actief luisteren stimuleren: lln. instrueren in wat er van hen verwacht wordt tijdens of na het luisteren - richt op de kern - aandacht vasthouden 	<ul style="list-style-type: none"> - zichtbaarheid - succes - kennis van resultaten - interesse en veiligheid 	<ul style="list-style-type: none"> - Zorg voor overzichtelijk bordgebruik. - Maak helder wat lln. wel en niet moeten overnemen. - Laat zodanig stoelen draaien in luisterhouding - Zeg welk (leer) gedrag je verwacht.
lesfase 3	<ul style="list-style-type: none"> - helderheid krijgen wat je met de vraag wil - je richten op alle leerlingen - de essentie van (onderdelen van) de uitleg toetsen 	<ul style="list-style-type: none"> - ind. aanspreekbaarheid - zichtbaarheid - veiligheid en interesse - kennis van resultaten 	<ul style="list-style-type: none"> - Geef nooit direct antwoord met goed/fout. Laat het antwoord even bezinken. - Speel vragen en antwoorden door. - Wees gespreksleider, geen allesweter.
lesfase 4/5	<p>Kenmerken instructie zelfverzaamheid:</p> <ul style="list-style-type: none"> - wat, hoe, alleen/samen, hulp, tijd, wat met uitkomst, wat indien klaar 	<ul style="list-style-type: none"> - motivatie door helderheid - zichtbaarheid - kennis van resultaten 	<ul style="list-style-type: none"> - Stel vast welke opdr. de lln af kunnen hebben. - Stel vast hoe je hulp kunt uitstellen - Help in een bepaalde periode niet en kijk alleen. - Zet tijd en werk op het bord - Help door vragen te stellen - Zorg dat je iedere lln minstens één keer gezien hebt.
lesfase 6	<ul style="list-style-type: none"> - kern terug vragen - je richten op alle leerlingen 	<ul style="list-style-type: none"> - ind. aanspreekbaarheid - kennis van resultaten 	<ul style="list-style-type: none"> - Werk 'zonder' vingers en kies echt willekeurig. - proces en inhoud bespreken

U n c h i s p a d i t e m p o

Deel B De praktijk

Inleiding

Deel B van deze handleiding is een onmisbaar hulpmiddel bij voorbereiding, organisatie en uitvoering van het onderwijsleerproces. Er is dan ook veel zorg en aandacht aan dit deel van de handleiding besteed.

Structuur

Elk blok heeft zijn eigen titel. Er wordt aangegeven wat voor opbouw het blok heeft en er worden suggesties voor aandachtrichters gegeven.

In het basisgedeelte treft u per les de volgende onderdelen aan:

- De titel van de les, zoals deze in het leerlingenboek is vermeld.
- Doelstellingen van de les
- Kernbegrippen en subbegrippen
- Suggestie voor aandachtrichter
- Beschrijving van de les: dit is een beknopte uiteenzetting met talrijke praktische suggesties over hoe de les kan worden opgezet.
- Achtergrondinformatie
- Evaluatie
- Wat hebben de leerlingen geleerd?
- Antwoorden op de vragen en opdrachten
- Om te onthouden

Blok 1 Wie ben ik

In dit blok staan de leerlingen centraal. U moet de leerlingen wel hun fotoalbum uit hun babyperiode mee laten nemen. De leerlingen gaan d.m.v. dit fotoalbum kijken naar hun eigen geschiedenis. Hierdoor kunnen ze een beter beeld vormen van het woord 'geschiedenis'. Het is belangrijk dat de leerlingen gaan inzien dat alles een geschiedenis heeft. Zelfs een tafel heeft een geschiedenis.

In het blok wordt ook de stamboom behandeld. De leerlingen ontdekken zelf hoe zo'n stamboom werkt.

OPBOUW BLOK 1

Blok 1 bestaat uit verschillende onderdelen. We laten aan u de keuze om zelf te bepalen in welke volgorde de onderdelen doorlopen worden. Bij elk blok wordt er een suggestie gegeven voor een aandachtstrichter. Bij het informatieve deel kunt u ervoor kiezen om de leerlingen na elke alinea de bijbehorende opdracht erbij te laten maken. U kunt de leerlingen ook aan het einde van de les de vragen en opdrachten laten maken.

Op de volgende pagina ziet u een overzicht van het blok.

1 Wie ben ik	didactische werkvormen	aandachtspunten	hulpmiddelen
aandachtrichter	lkr. en lln. vertellen n.a.v. hun eigen fotoalbum hun geschiedenis.	Voorkennis: Wat weten de lln. over geschiedenis? Vertellen wat er in de les gaat gebeuren.	-Eigen fotoalbum laten meenemen
gesprek	klassengesprek over babyperiode	Benadruk de tijdvolgorde	-fotoalbum
kern	tekst lezen en bespreken	Vraag de lln. eerst zelf een omschrijving van de nieuwe begrippen te geven.	-lkn. boek -lkn. thuis gegevens laten verzamelen voor de stamboom -geschiedeniswoordenlijst
opdrachten	De opdr. kunnen tijdens de instructie gezamenlijk worden gemaakt maar ook bij het einde van de les.	Laat de lln. opdr. 2 maken door de werkvorm: denken delen en uitwisselen. De B opdr. zijn extra.	-kopieerbladen 1.1 en 1.2
evaluatie	Klassengesprek over datgene wat we in deze les hebben geleerd.	Laat de lln. eerst zoveel mogelijk zelf aangeven wat ze hebben geleerd dan pas 'om te onthouden'.	-geschiedeniswoordenlijst

AANDACHTRICHTER

Als aandachtrichter kunt u gebruik maken van uw eigen fotoalbum. Met behulp van de foto's kunt u uw eigen geschiedenis vertellen.

Hierna laat u de leerlingen in tweetallen aan de hand van hun fotoboek elkaars geschiedenis vertellen. Klassikaal kunt u dan aan een leerling vragen om de geschiedenis van de ander te vertellen. U probeert daarna samen met de klas tot de conclusie te komen dat elk kind veranderd is in de loop der jaren (van baby tot ⇒ nu).

Bij dit inleidend klassengesprek moet u steeds de nadruk leggen op belangrijke gebeurtenissen in het leven van de leerlingen. Wijs in dit gesprek ook op het feit dat alles een geschiedenis heeft. U kunt met de leerlingen samen de geschiedenis omschrijven van bijvoorbeeld een krant.

Terug in de tijd

Doelstellingen

- De leerlingen kunnen een omschrijving geven van het begrip: "geschiedenis".
- De leerlingen herkennen dat niet elke gebeurtenis geschiedenis wordt.
- De leerlingen kunnen n.a.v. hun familiegegevens een stamboom produceren.
- De leerlingen kunnen uitleggen waarvoor een stamboom dient.

Kernbegrippen

- stamboom
- geschiedenis

Subbegrippen

- verleden
- voorgeschiedenis

BESCHRIJVING VAN DE LES:

Het blok opent met een foto, die weer bestaat uit babyfoto's. Wij stellen voor om de leerlingen naar de foto's te laten kijken. U kunt de leerlingen stimuleren om iets over de foto's te vertellen. De baby's die daar zijn afgedrukt zijn misschien al groot en hebben een hele geschiedenis achter de rug. U kunt de leerlingen geschiedenissen laten verzinnen bij de babyfoto's.

Hierna leest u samen met de leerlingen de tekst in het leerlingenboek. Voordat u begint aan de betekenis van het woord stamboom is het goed de leerlingen eerst voor zichzelf op te laten schrijven wat het woord betekent. U kunt hierbij gebruik maken van de werkvorm: 'denken, delen en uitwisselen'. In het algemene deel staat deze werkvorm uitgewerkt. Bij figuur 2 stopt u om het begrip stamboom te verduidelijken.

U kunt hierbij vragen stellen, zodat de leerlingen inzicht krijgen in de opbouw van een stamboom.

Vragen die u evt. zou kunnen stellen:

- "Hoe heten de twee opa's van Carina?"
- "Wie is de vader van Rolando Croes?" enz.

- N.B.:
- Het komt vaak voor, dat een stamboom door allerlei omstandigheden niet helemaal ingevuld kan worden. Dat kan ook het geval zijn bij kinderen in uw klas. Wijs, indien nodig, daar ook op.
 - Let er op dat de leerlingen het woord "stamboom" niet verwarren met het woord "boomstam".

Laat na deze uitleg de leerlingen in hun geschiedeniswoordenlijst de betekenis van het woord stamboom opschrijven. Omdat ze voor het eerst met de geschiedeniswoordenlijst werken kunt u de kinderen vertellen waarvoor de lijst is bedoeld.

Op het bord kunt u met mooie letters schrijven:

In een STAMBOOM vind ik de namen en geboortedagen van de leden van een familie.

U kunt het gesprek eventueel uitbreiden met een ander voorbeeld van een stamboom, n.l. die van de heer Felipe Tromp, de eerste gouverneur van Aruba.

Vooraf aan het laatste leesstuk kunt u de leerlingen weer vragen om eerst voor zichzelf op te schrijven wat ze onder het begrip geschiedenis verstaan. De leerlingen kunnen deze betekenissen ook nog in tweetallen of viertallen bespreken (denken-delen-uitwisselen). Hierna kunt u gezamenlijk tot een omschrijving van het begrip geschiedenis komen. Laat de leerlingen het woord geschiedenis en de betekenis daarvan in hun geschiedeniswoordenlijst noteren.

U kunt de betekenis met mooie letters op het bord schrijven.

GESCHIEDENIS is alles wat er in het verleden gebeurd is.

Of een omschrijving, die de leerlingen zelf hebben gegeven aan het woord geschiedenis.

Als huiswerk geeft u op: - het maken van opdracht 4 met behulp van kopieerblad 1.2.

Evaluatie

U kunt ervoor kiezen om het onderdeel "Om te onthouden" door de leerlingen klakkeloos over te laten schrijven of een kopie te geven. U loopt daarbij het gevaar dat de leerlingen de zinnen letterlijk uit hun hoofd gaan leren waardoor het hele leereffect wegvalt. Het is beter samen met de

leerlingen te kijken wat ze hebben geleerd. U kunt dat als volgt doen:

- Samen met de leerlingen gaan kijken naar de belangrijkste aspecten van de les.
- Laat deze eerst door de leerlingen zelf opschrijven.
- Bespreek ze hierna klassikaal.
- Schrijf de belangrijkste punten op het bord en maak gebruik van de kernbegrippen en subbegrippen.
- Laat de leerlingen, deze ook in de werkmap noteren. Wanneer ze dit moeilijk vinden, mogen ze ook gebruik maken van het onderdeel om te onthouden.

Wat hebben de leerlingen geleerd?

U kunt hiervoor zelf een toets maken. Het is goed om daarbij gebruik te maken van productieve en reproductieve vragen, maar ook meerkeuzenvragen, invulvragen en wat-is-juist vragen waarbij de leerlingen tussen twee antwoorden moet kiezen. Probeer de toets zo gevarieerd mogelijk op te stellen.

ANTWOORDEN BIJ VRAGEN EN OPDRACHTEN

A1 Eigen inbreng.

A2 a. Een stamboom is te vergelijken met een boom waarvan de stam zich telkens weer vertakt.

 b. Je kunt erin lezen wie je ouders, grootouders, overgrootouders zijn en je kunt zelfs nog verder terug gaan.

B1 -boom omhakken
 -boom vervoeren
 -naar de fabriek
 -schors er afhalen
 -planken en palen maken
 -hout bewerken
 -hout in elkaar zetten
 -schuren en verven

- B2 Eigen inbreng, u kunt verschillende voorbeelden ophangen in de klas, en die waarden.

OM TE ONTHOUDEN

- 1 Alles heeft zijn eigen geschiedenis
- 2 Je stamboom helpt je om uit te zoeken wie je voorouders waren en wanneer ze geboren zijn.
- 3 Geschiedenis is alles wat er in het verleden gebeurd is en opgeschreven is.
- 4 De tijd, waarin mensen nog niet konden schrijven, noemen we vóór-geschiedenis.
- 5 Alleen de belangrijkste gebeurtenissen worden opgeschreven.

Blok 2 De tijd op een lijn

In dit blok staat de tijdbalk centraal. Het lezen van de tijdbalk is een belangrijke vaardigheid bij geschiedenis daarom wordt er in dit blok ook veel aandacht aan geschonken. Het gaat er daarbij vooral om, dat de leerlingen oefenen met het lezen van de tijdbalk.

De leerlingen krijgen inzicht in de tijdbalk en kunnen de tijdlijn ook lezen.

In het eerste gedeelte van het blok gaat het erom, dat de dagen, maanden en jaren in de goede tijdsvolgorde op de tijdbalk komen. In het tweede deel worden er grotere sprongen op de tijdbalk gemaakt en het jaar 0 speelt een belangrijke rol.

OPBOUW BLOK 2

Blok 2 bevat geen verhaal en is direct algemeen op de leerlingen van toepassing. Het blok kan verdeeld worden in verschillende onderdelen. We laten aan u de keuze om zelf te bepalen in welke volgorde de onderdelen worden doorlopen. In dit blok wordt bij beide informatieve delen een suggestie gegeven voor een aandachtstrichter. De aandachtstrichter is er speciaal voor bedoeld om te kijken wat de leerlingen al weten over het onderwerp, dat in het blok wordt besproken. Het blok bestaat uit twee informatieve delen, die gezien kunnen worden als twee lessen maar ze kunnen ook in een les worden behandeld.

Titel	Onderdeel	Functie
Een bol door de klas	aandachtstrichter	voorkennis stimuleren en lln. introduceren in het onderwerp.
Geef me de tijd	informatieve deel	informatie verschaffen
Zolang is de tijdbalk	aandachtstrichter	voorkennis stimuleren en lln. introduceren in het onderwerp.
Sprongen in de tijd	informatieve deel	informatie verschaffen

Geef me de tijd

Doelstellingen

- De leerlingen kunnen gevoel voor tijd, ouderdom en chronologische volgorde hebben.
- De leerlingen kunnen via een eigen tijdbalk en een familietijdbalk verklaren, dat ze terug kunnen gaan in de tijd. De leerlingen kunnen de tijdbalk hanteren.

Kernbegrippen

- tijdbalk
- stamboom

Subbegrippen

- geboortjaar
- jaartal

2A Geef me de tijd	werkvormen	aandachtspunten	hulpmiddelen
aandachtrichter	Klassengesprek over een bol wol die door de klas gaat en waaraan kaartjes komen te hangen	Voorkennis ophalen, wat weten de lln. al over de begrippen gs. , tijdbalk en stamboom.	- bol wol - paperclips of knijpers - losse kaartjes of tek., foto's, enz. - stamboom vorige les
kern	Samen met de lln. de tekst lezen en een klassengesprek over het leven van Carina Werleman.	Laat de lln. zelf zoveel mogelijk oplossingen aandragen.	- bol wol - paperclips of knijpers - aanschouwingsmateriaal van Carina (bijlage) -gs.woordenlijst
opdrachten	De lln. maken zelfstandig de opdrachten	Controleer of de gegevens die de lln. noteren een beetje kloppen.	-kopieerblad 2.1 - gegevens van de stamboom uit de vorige les.
evaluatie	-Kort gesprek over wat de lln. hebben geleerd. Aan het einde van het blok uitgebreider	-Eerst lln. laten formuleren wat ze hebben geleerd voordat er naar 'om te onthouden' wordt gekeken.	-lln. boek

Aanvullingen bij de les:

- Het maken van een tijdbalk kan worden uitgebouwd tot een complete les vol creativiteit en eigen inbreng. De leerlingen maken hiervoor een reuze tijdbalk, die later in de klas zal worden opgehangen en waaraan tekeningen, foto's, werkstukken, afbeeldingen, enz. komen te hangen.

AANDACHTRICHTER

Laat een bol garen of wol door de klas gaan. Elke leerling, die de bol in zijn handen krijgt, hangt bij dat stukje touw zijn naam. Als u een aantal leerlingen hebt gehad, dan kunt u de rechte draad voor de klas laten zien. Aan de draad hangen nu een aantal kaartjes met namen erop. Met de leerlingen kunt u dan nagaan, wat voor geschiedenis de bol wol heeft gehad. Het is ook leuk om elk jaar de bol voort te zetten. Dan kunt u met de kinderen ook kijken hoe de bol het jaar daarvoor is gegaan. Het is hierbij handig om verschillende kleuren wol te gebruiken.

(tekening met twee bollen: op een bol staat 'vorig jaar' en op de andere 'nu', daartussen een lijn waar kaartjes aan hangen met namen erop)

Na deze aandachtrichter kunt u de leerlingen vertellen waar deze les over zal gaan en wat de belangrijkste doelstellingen zijn. Het is ook belangrijk om het met de leerlingen erover te hebben waarom het belangrijk is dat ze deze kennis hebben. Laat in dit gesprek ook terugkomen wat er in de vorige les is geleerd.

Een andere aandachtrichter kunnen de gemaakte stambomen zijn, die de leerlingen in de vorige les bij opdracht 4 hebben gemaakt.

BESCHRIJVING VAN DE LES I

Voordat u met de leerlingen in het leerlingenboek gaat lezen vraagt u aan de leerlingen een omschrijving van het woord 'tijdbalk'. U kunt daarbij de volgende stappen nemen:

- De leerlingen noteren hun eigen betekenis op een stuk papier.
- De leerlingen bespreken de antwoorden met elkaar.
- Een klassikale bespreking.

Deze werkvorm wordt 'denken, delen, uitwisselen' genoemd en staat in het algemene deel uitgebreider omschreven.

Na deze introductie leest u samen met de leerlingen de tekst in het leerlingenboek. Wanneer u de figuren 1,2 en 3 hebt besproken laat u de leerlingen het boek sluiten.

De bol garen, die u bij de aandachttrichter heeft gebruikt kunt u nu gebruiken om de kaarten met gegevens van Carina Werleman (uit blok 1) aan op te hangen. U kunt de kaarten vinden in de bijlage.

Gegevens/gebeurtenissen Carina Werleman:

- Carina is nu 9 jaar.
- 8 jaar: ze wordt geïnstalleerd als "kabouter".
- 7 jaar: op familiebezoek in Curaçao.
- 6 jaar: voor het eerst naar de lagere school.
- 5 jaar: naar het ziekenhuis voor een operatie aan haar keelamandelen.
- 4 jaar: bruidsmisje tijdens het huwelijk van tante Mirna en oom John.
- 3 jaar: verjaardagsfeestje met een piñata in de vorm van een eend.
- 2 jaar: voor het eerst naar speelschool.
- 1 jaar: haar eerste verjaardagstaart.
- 0 jaar: geboren.

U kunt de kaarten laten inkleuren door de leerlingen. Hierna kunt u ze nog verstevigen en plastificeren.

Samen met de klas gaat u een tijdbalk vormen van de gebeurtenissen in Carina's leven.

U rolt de bol garen uit, en legt uit dat het uiteinde "Nu" voorstelt. Terwijl de (opgerolde) bol het verleden voorstelt. Het uiteinde laat u door een kind vasthouden en de (nog uit te rollen) bol ook.

U laat de kaarten in willekeurige volgorde neerleggen. Hierna vertelt u de geschiedenis van Carina.

Daarna laat u de leerlingen de kaarten selecteren en ophangen (met een wasknijper), waarna ze de

juiste jaartallen moeten berekenen.

Eventueel kunt u de gevormde tijdbalk een tijdje in de klas laten hangen.

Tot slot van deze les laat u de leerlingen tekening 2 bekijken en in groepjes bespreken, waarna de leerlingen (een deel van) de vragen en opdrachten gaan maken.

Evaluatie

Als evaluatie kunt u er ook voor kiezen om samen met de leerlingen na te gaan wat ze van deze lessen hebben geleerd. Laat de leerlingen het eerst voor zichzelf opschrijven en daarna in tweetallen, voordat u het klassikaal bespreekt (denken-delen-uitwisselen). U kunt er op wijzen dat het niet alleen gaat om weetjes (product) maar misschien hebben ze ook iets geleerd van het samenwerken (proces). Als er dingen fout zijn gegaan. Hoe kan dat dan voor de volgende keer voorkomen worden? Maak bij deze evaluatie gebruik van de kernbegrippen en subbegrippen.

OM TE ONTHOUDEN

1. Een tijdbalk is een lijn waarop je de jaartallen en de gebeurtenissen in de goede volgorde terug kunt vinden.

Sprongen in de tijd

Doelstellingen

- De leerlingen kunnen uitleggen hoe lang een eeuw is.
- De leerlingen kunnen de begrippen "vóór en ná Christus" illustreren.
- De leerlingen kunnen verklaren waar de afkortingen v. Chr. en n. Chr. voor staan.

Kernbegrippen

- eeuw
- v. Chr.
- n. Chr.

Subbegrippen

- christusgedachte
- jaartal

AANDACHTRICHTER

Als aandachtstrichter kunt u een lange lijn over het gehele bord trekken. Aan het einde van de rechterkant (vanuit de klas gezien) schrijft u NU. U vraagt de lln. welk jaartal daarbij hoort. U voert met de leerlingen een gesprek over de tijd en laat daarbij ook aspecten van de vorige les terugkomen. U wijst ze er daarbij op dat ze in de vorige les maar een heel klein gedeelte van de tijdbalk hebben bekeken. Vraag de lln. hoe we aan het jaartal bij nul komen. In dit gesprek laat u de begrippen nul en eeuw aan bod komen.

2B Sprongen in de tijd	werkvormen	aandachtspunten	hulpmiddelen
aandachtrichter	-Klassengesprek over de tijdbalk.	Stimuleer de lln. zoveel mogelijk om zelf oplossingen aan te dragen voor de tijdbalk. Herhaal ook de vorige les.	- bord en krijt
kern	Geef een korte instructie over de nieuwe begrippen.	Maak gebruik van de directe instructie waarbij van de lln. verwacht wordt dat ze actief meedoen.	-geschiedeniswoordenlijst -werkmap -om te onthouden -lIn. boek
opdrachten	-De leerlingen maken zelfstandig of in tweetallen de opdr. Er zijn ook extra opdr.	-U kunt bij de opdr. gebruik maken van denken, delen en uitwisselen.	- kopieerbladen 2.2 en 2.3
evaluatie	Klassengesprek over: wat hebben we geleerd.	Eerst de lln. zelf laten noteren en dan klassikaal en onderdeel om te onthouden. Gebruik ook les 2A.	-geschiedeniswoordenlijst -werkmap -lIn. boek -om te onthouden -wandtekening

BESCHRIJVING VAN DE LES II

U laat na de aandachtrichter de leerlingen in tweetallen de tekst en de eerste opdracht in het leerlingenboek maken met behulp van kopieerblad 2.2.

Suggestie: hierna kunt u de leerlingen spelenderwijs aanleren om heen en terug te tellen op een tijdbalk. Bijvoorbeeld: tel van het jaar 500 tot nu, of tel van nu tot het jaar 1300 of tel van het jaar 900 tot 0 enz.

U stipt hierbij aan dat 0 niet een echt jaartal is, maar dat het wordt gebruikt om het begin van onze jaartelling aan te geven. Het is een belangrijke tijdsaanduiding omdat de Christusgedachte toen ontstond.

Vraag aan de leerlingen wat er bij deze opdracht opvalt (n.l. dat we telkens sprongen van 100 jaar hebben gemaakt).

U legt uit dat een ander woord voor 100 jaar een eeuw is.

Lees nu verder in de tekst vanaf "We hebben het jaar dat de Christusgedachte geboren is, het jaar 0 genoemd".

Het is algemeen bekend dat Jezus vóór onze jaartelling geboren is. Maar zijn nieuwe ideeën of ideologie, de Christusgedachte, was zo revolutionair ten opzichte van de oudtestamentische gedachte, "oog om oog, tand om tand", dat er een nieuw tijdperk, een nieuwe jaartelling, voor de volgelingen van de Christusgedachte begon.

De Christus- (of Messiaanse) gedachte is: onvoorwaardelijke liefde en vergeving.

Vergeet niet om de leerlingen de belangrijkste begrippen uit de tekst in eigen woorden op te laten schrijven en te noteren in de geschiedeniswoordenlijst.

Tot slot kunnen de leerlingen in tweetallen of zelfstandig aan (een deel van) de vragen en opdrachten werken.

Evaluatie

Als nabespreking vraagt u eerst de leerlingen voor zichzelf op te schrijven wat ze van de les hebben geleerd, dit bespreekt u gezamenlijk waarna u samen naar het onderdeel "Om te onthouden" gaat kijken. Wanneer de leerlingen niet alle punten van om te onthouden hebben genoteerd dan doen ze dit alsnog in hun werkmap.

Wat hebben de leerlingen geleerd?

U kunt het blok afsluiten met een toets. De toets kan cognitief van aard zijn maar zorg wel voor voldoende afwisseling. Maak gebruik van productieve en reproductieve vragen. Maar ook meerkeuzenvragen, invulvragen en wat-is-juist-vragen waarbij de leerlingen tussen twee antwoorden moet kiezen.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN:

antwoord bij kopieerblad 2.2

1700 - 1600 - 1500 - 1400 - 1300 - 1200 - 1100 - 1000 - 900 - 800 - 700 - 600 -
500 - 400 - 300 - 200 - 100 - 0.

A1 2000 vóór Chr. - 1500 vóór Chr. - 1000 vóór Chr. -
500 vóór Chr. - 0 Christusgedachte - 500 ná Chr. -
1000 ná Chr. - 1500 ná Chr. - Nu - 2000 ná Chr.

A 2

1. eeuw	7. jaar
2. jaartal	8. wiegje/zuigfles
3. 0	9. klok
4. verleden	10. geschiedenis
5. tijdbalk	11. week
6. nu	12. maand

B1

a. Heel vroeger - vroeger - pas geleden - nu - straks - later.

b. 10.000 jaar geleden - 2500 jaar geleden - 400 jaar geleden - 1 jaar geleden
- nu - over 10 jaar.

c. 1001 v.Chr. - 0 - 1997 - 99 n. Chr. - 1805 - 2020

B2

1. 40 eeuwen

2. 2000 eeuwen

3. 30.000 eeuwen

OM TE ONTHOUDEN

1. Een tijdbalk is een lijn waarop je de jaartallen en de gebeurtenissen in de goede volgorde terug kunt vinden.
2. 0 is op de tijdbalk een belangrijk getal want:
 - Het is het jaar waarin de Christusgedachte ontstond.
 - Het geeft het begin van onze jaartelling aan.
3. Een tijdbalk begint en eindigt niet bij 0
 - Op de tijdbalk is alles dat links van 0 staat: vóór Chr.
 - Op de tijdbalk is alles dat rechts van 0 staat: na Chr.
4. Een eeuw duurt 100 jaar.
5. De voorgeschiedenis van de bewoners van Aruba begint ongeveer in het jaar 2000 voor Chr. of ongeveer 4000 jaar geleden.

Blok 3 Aruba was hun huis.

In dit blok staan de eerste bewoners van Aruba centraal. De leerlingen zullen ervaren en inzien, wat voor groep mensen dit waren. De mensen leefden als nomaden en stonden heel dicht bij de natuur. De natuur was hun grootste vriend maar ook hun grootste vijand. Aan het einde van het blok wordt er aandacht geschonken aan archeologen. In de volgende blokken zullen de leerlingen daar meer over horen.

OPBOUW VAN HET BLOK

Het blok kan verdeeld worden in verschillende onderdelen. We laten aan u de keuze om zelf te bepalen in welke volgorde de onderdelen worden doorlopen. Het blok heeft een aandachtstrichter en een verhaal. Waarbij we aan u de keuze laten wanneer deze worden behandeld.

AANDACHTRICHTER

Als aandachtstrichter kunt u de arm of het gezicht van uzelf of dat van een leerling beschilderen met schmink of bordkrijt. Het liefst met de kleur rood. U kunt de leerlingen om een reactie vragen en ze vragen naar wat ze weten over beschilderde mensen. U vertelt ze wat u in deze les gaat doen. Laat de leerlingen ook de belangrijkste punten van de vorige les nog vertellen.

3 Aruba was hun huis	werkvormen	aandachtspunten	hulpmiddelen
aandachtrichter	-klassengesprek	Laat de kernpunten van het vorige blok ook terug komen en vertel de lln. wat ze in deze les gaan doen.	-krijt of schmink
verhaal	-vertellen of voorlezen van het verhaal -rollenspel	Laat de lln. de belangrijkste punten navertellen.	Schema 1
kern	-samen met de lln. de tekst doornemen	Maak gebruik van directe instructie.	-lln.boek -werkmap -gs.woordenlijst
opdrachten	De lln. maken zelfst. of in tweetallen de opdrachten. Er zijn extra B-opdr.	Bij de groepsopdracht is het heel belangrijk dat de lln. weten wat ze moeten doen en wat van hun verwacht wordt. U kunt binnen de groepen rollen verdelen.	-lln. boek -kopieerblad 3.1 -atlas -grote vellen dun karton -groot plakband -vetkrijt, wascokrijt -kleurpotloden
evaluatie	klassengesprek	Bespreek ook met de lln. hoe ze het vonden om samen aan een tekening te werken. Wat ging er goed en wat ging er niet goed.	-wandtekening -gs.woordenlijst -lln.boek -om te onthouden

Een reis vol avonturen

INLEIDING

Vanaf dit blok opent elk blok met een fictief introductieverhaal. In de verhalen wordt een directe relatie gelegd met het erop volgende informatieve gedeelte. Het verhaal speelt zich af in de bij het blok behorende historische periode. Bij de verhalen is geprobeerd de tijdssfeer van de periode weer te geven. Via de verhalen krijgen de kinderen de gelegenheid zich te identificeren met een of meer van de hoofdpersonen.

Met de introductieverhalen kunt u op verschillende manieren omgaan. Bij het onderdeel 'beschrijving van de les' worden enige suggesties gegeven.

BESCHRIJVING VAN DE LES I

Het blok opent met een illustratie die past bij de inhoud van het verhaal. De tekening kan de leerlingen stimuleren om iets te vertellen over de tekening. U kunt de leerlingen door een vraag-en-antwoord-spel laten ontdekken wat de illustratie te bieden heeft. Na het klassengesprek volgt het lezen van het verhaal. "Een reis vol avonturen". U vertelt het verhaal zelf of u leest het voor, waarna u het eventueel door een leerling kunt laten lezen. Na het verhaal kunt u de leerlingen om een reactie vragen of het vroeger werkelijk zo is gegaan. Laat ze ook noteren in hun werkmap hoe ze denken, dat de mensen vroeger leefden. Ze kunnen hiervoor een schema maken zoals schema 1. Wijs ze daarbij op wonen, eten, werken en slapen. Het schema wordt later verder ingevuld.

Hoe denk ik dat Aruba er vroeger uitzag.	Hoe zag Aruba er vroeger uit.	Hoe ziet Aruba er tegenwoordig uit.

Schema 1

Bij het verhaal kunt u ook andere werkvormen kiezen. Bijvoorbeeld:

- u vertelt het verhaal;
- klassikaal lezen en beleven;
- kringlezen;
- voordrachtlezen;
- stillezen of voorlezen

Na het verhaal kunt u de leerlingen het verhaal laten navertellen aan de hand van de illustraties. Bij het verwerken van de verschillende verhalen kunt u kiezen uit een veelheid van mogelijkheden.

Hieronder wordt een aantal suggesties gegeven.

1. Tekenen:

- tekeningen bij het verhaal maken;
- detail uit het verhaal vergroten.

2. Dramatiseren:

- een bepaald fragment van het verhaal naspelen;
- dialogen uit het verhaal naspelen;
- de belangrijkste gebeurtenissen uitbeelden;
- navertellen.

Ze hadden geen vaste woonplaats

Doelstellingen

1. De leerlingen kunnen in eigen woorden vertellen hoe Aruba in \pm 2000 vóór Chr. eruit zou hebben gezien.
2. De leerlingen weten dat de eerste bewoners van Aruba als nomaden leefden.
3. De leerlingen kunnen een omschrijving geven van nomaden.
4. De leerlingen kunnen aangeven waar de pre-ceramische mensen op Aruba leefden.
5. De leerlingen kunnen in eigen woorden vertellen hoe de pre-ceramische mensen als nomaden op Aruba leefden.
6. De leerlingen kunnen een korte omschrijving van het begrip "archeoloog" geven.

Kernbegrippen

- nomaden
- archeoloog
- voorgeschiedenis
- jagers en voedselverzamelaars

Subbegrippen

- beschutting
- opgraving

Aanvullingen bij de les

- U kunt deze les uitbreiden door met de leerlingen op zoek te gaan naar mensen, die nu nog als nomaden leven. In de wereld leven nog mensen die leven zoals nomaden (o.a. bedoeïenen, eskimo's, pygmeeën, bosjesmannen en mongolen).
- U kunt op de tijdbalk in de klas terug gaan in de tijd naar 2000 v.Chr. Hier kunt u samen met de leerlingen de kernmerken van die tijd noteren.

BESCHRIJVING VAN DE LES II

U kunt als introductie kort terugkomen op de belangrijkste aspecten van het verhaal. Daarna vraagt u de leerlingen om hun ogen te sluiten. Terwijl de leerlingen hun ogen dichthouden, vertelt u hen dat ze zich moeten voorstellen zijnde het jongetje Samarú uit het verhaal. U vertelt hierbij dat deze mensen rondtrokken op het eiland om aan voedsel te komen. Ze waren niet gewend om groenten te zaaien. Ook waren ze geen veehouders. Ze leefden van wat ze in hun nabije omgeving, dus in de natuur, vonden.

Kom nu met de leerlingen terug op wat ze zelf hebben genoteerd in hun schema en laat ze de nieuwe gegevens opschrijven in de kolom: hoe zag Aruba er vroeger uit. Tot slot mogen ze de kolom: hoe ziet Aruba er tegenwoordig uit, invullen.

Een leuke verwerkingsopdracht hierbij is om de leerlingen de verhalen in een rollenspel na te laten spelen. Er kunnen twee rollenspelen worden gespeeld, een hoe het vroeger was en een hoe het nu is.

Bespreek met de leerlingen ook het feit dat de eerste eilandbewoners geen naam hadden. Misschien hadden ze wel een naam maar die naam hebben wij nergens kunnen terugvinden. Na de komst van Columbus hebben de mensen van Noord-, Midden- en Zuid-Amerika de naam Indianen gekregen. En nu noemen wij de eerste bewoners van Aruba vaak Indianen. Wijs de leerlingen er wel op dat niet alle Indianen hetzelfde eruit zagen.

Meer informatie hierover vindt u in de bijlage.

Hierna vertelt u de leerlingen dat de mensen als **nomaden** leefden.

Laat de leerlingen in kleine groepjes zoveel mogelijk aspecten opschrijven over hoe ze denken, dat nomaden leven. Wijs ze daarbij op wonen, reizen, voedsel en een dagbeschrijving (hoe zag een dag van een nomade eruit).

Aspecten die bij een nomadenbestaan horen zijn:

- hun route was gebonden aan die plaatsen waar er voedsel en drinkwater was,

- d.w.z. langs zee, rooien, plassen en bronnen.
- na een tijdje raakte het voedsel op, d.w.z. dat ze meestal maar voor een korte periode, maximaal twee weken, ergens konden blijven.
- doordat ze overal maar voor een korte periode konden blijven moesten ze bij de bouw van een verblijfplaats daar rekening mee houden, d.w.z. dat hun verblijfplaats snel gemaakt moest worden en simpel moest zijn. Daarom bouwden ze afdakjes om onder te schuilen.
- het gebeurde vaak dat ze na een tijdje weer naar dezelfde plekken terugkwamen; ze konden dan weer gebruik maken van het afdakje als dit er dan nog stond.

Bespreek dit met de leerlingen en laat ze nu een beschrijving van het woord nomade geven en deze in hun geschiedeniswoordenlijst noteren.

Na deze kennismaking met de sfeer van Aruba anno 2000 vóór Chr. leest u met de leerlingen de leestekst die gaat over het werk van de archeoloog. Hier hoeft u nog niet diep op in te gaan omdat dit in de volgende lessen terug zal komen. Hierna gaan de leerlingen met de vragen en opdrachten aan de slag.

Achtergrondinformatie

In de bijlage vindt u achtergrondinformatie over de Indianen op Aruba en Archeologisch werk

Opdracht A4 is een groepswerk opdracht

U verdeelt uw klas in een even aantal groepen van ongeveer 4 leerlingen per groep. De bedoeling is dat de klas één grote poster gaat tekenen waarin aspecten uit les 3 naar voren komen. U prikt op het prikbord grote vellen dun karton en maakt met potlood een schets van Aruba met daarop

rooien en heuvels, zodat de lijnen op de vellen goed in elkaar overlopen.

U bespreekt met de klas wat U er zeker in wil hebben (b.v. een afdak, de bomen, het landschap, de zee, de dieren en Samarú en zijn vader).

Bespreek nog niet hoe de mensen er toen bij liepen, dus laat hierbij de kinderen hun fantasie gebruiken.

In blok 4 zal dit ter sprake komen. Dan zullen ze kunnen achterhalen dat wat ze tekenden ook realistisch was.

U maakt een verdeling van wat er in elke groep getekend kan worden. De bedoeling is dat elke groep op een van de grote vellen dun karton tekent. Iedere groep gaat dan om de beurt aan de slag. Elke groep heeft een groepsleider, die de taken van iedereen in zijn/haar groep goed in de gaten houdt. Ze moeten eerst op hun vel papier een schets met potlood maken.

Hoe groter uw klas, hoe meer groepen, hoe meer vellen papier dus ook hoe meer "grensgevallen". Als dit klaar is kunnen de groepen aan de slag met het inkleuren van hun tekening (met vetkrijt, wasco).

U kunt aan het eind de vellen papier (aan de achterkant) aan elkaar plakken.

U heeft nu een plaat die het begin aanduidt van de geschiedenis van de eerste bewoners op Aruba, gezien door de ogen van uw leerlingen.

Geef deze leuke poster een goede plaats in de klas. U kunt er dan in de andere lessen altijd op terugkomen.

Evaluatie

Nadat de vragen zijn gemaakt en de groepsopdracht is getekend kunnen ze worden nabesproken. Hierbij kunt u de leerlingen zelf vragen wat ze van deze les hebben geleerd en dit in de werkmap laten opschrijven. Hierna kunnen ze het in twee of viertallen bespreken waarna het klassikaal wordt besproken. Denk hierbij aan de kernbegrippen en ook aan het samenwerken. Laat ze hierna naar het onderdeel 'Om te onthouden' kijken. Wanneer ze bepaalde punten nog niet in hun werkmap hebben genoteerd, schrijven ze dit over.

Geef de leerlingen kort aan waar het de volgende les over zal gaan. U kunt ze daarbij vragen om

in de bibliotheek te zoeken naar foto's van mensen die sterk lijken op de eerste bewoners van Aruba.

Wat hebben de leerlingen geleerd?

Hiervoor kunt u weer zelf een toets maken. In de toets kunt u differentiëren in de vragen die de leerlingen zeker moeten beantwoorden en vragen die voor de snelle leerlingen zijn.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN

- A1 Deze mensen leefden van wat de natuur hen bood. Het waren geen landbouwers en ook geen veehouders. Dat betekende dat als het voedsel en water op die plaats op waren, ze weer moesten vertrekken. Ze gingen dan weer naar die plekken waar er voedsel en water te vinden was. Zo kwam het dat ze over het eiland rondtrokken.
- A2 De bewoners leefden voor een korte periode onder een soort afdakje. Ze trokken dan weer door naar een andere plaats.
- A3 De zin die er niet bij hoort is:
Over één jaar zit ik niet meer op school, maar werk ik.
Dit kan om twee redenen niet:
- de toekomst staat niet op de tijdbalk.
- over één jaar zitten ze nog op school.
- A4 Eigen inbreng
- B1 Zuid-Amerika
- B2 Kopieerblad 3.1.

*****ILLUSTRATIE: KAART VAN ARUBA MET DAAROP**

Aangegeven a. De heuvels: Hooiberg, Jamanota en Canashito.

b. De salinja's: Washington en Oranjestad.

c. De bronnen: Fontein, Rooi Fluit, Arikok, Boca Prins.

d. Een aantal rooien: Rooi Kongo, Rooi Bosal, Rooi Lamoenchi, Rooi Master, Rooi Taki, Rooi Prikichi.

OM TE ONTHOUDEN

1. De eerste bewoners van Aruba kwamen voor het eerst uit Zuid-Amerika rond 2000 vóór Christus.
2. De eerste bewoners van Aruba waren jagers en voedselverzamelaars en hadden geen vaste woonplaats. Ze leefden als nomaden.
3. De mensen die op Aruba woonden, verbleven voor een tijdje in de buurt van rooien, bij een bron, bij een waterplas of dicht bij zee.
4. De eerste bewoners van Aruba bouwden een afdak als tijdelijke beschutting.
5. Een archeoloog is iemand die opgravingen doet om zo te onderzoeken hoe mensen vroeger leefden.

Blok 4 Hoe zagen de eerste eilandbewoners eruit?

In dit blok staat het uiterlijk van de eerste eilandbewoners centraal. Door opgravingen van skeletten zijn we veel te weten gekomen over hoe de mensen er vroeger uit hebben gezien. De leerlingen zullen ervaren en inzien hoe de eerste eilandbewoners hier hebben rondgelopen. De leerlingen zullen nog meer leren over het werk van een archeoloog.

OPBOUW VAN HET BLOK

Het blok kan verdeeld worden in verschillende onderdelen. We laten aan u de keuze om zelf te bepalen in welke volgorde de onderdelen worden doorlopen. Het blok heeft een aandachtstrichter en een verhaal. Waarbij we aan u de keuze laten wanneer deze worden behandeld. U kunt de aandachtstrichter en het verhaal in een les behandelen. U kunt ook het verhaal een les laten beslaan en de aandachtstrichter een inleiding van het informatieve deel laten zijn.

AANDACHTRICHTER

Als aandachtstrichter kunt u de wandtekening gebruiken, die de leerlingen in de vorige les met elkaar hebben gemaakt. Bespreek hierbij ook de belangrijkste aspecten die in de vorige les aan bod zijn gekomen. Op de tekening zullen de leerlingen ook mensen hebben getekend. Vraag de leerlingen hoe ze denken dat de mensen er in die tijd uitzagen.

4 Hoe zagen de eerste eilandbewoners eruit?	werkvormen	aandachtpunten	hulpmiddelen
aandachtrichter	-Bespreek met de lln. de wandtekening die ze in de vorige les hebben gemaakt.	-Laat de kernpunten van de vorige les ook terugkomen en vertel de lln. wat ze in deze les gaan doen.	- wandtekening
verhaal	-Vertel of lees voor het verhaal: "Mijn familie". -De kinderen het verhaal na laten spelen.	-Laat de lln. de belangrijkste aspecten van het verhaal herhalen.	- lln. boek
informatieve deel	-Samen met de lln. de tekst doornemen en de meetopdracht doen of -Samen met de lln. t/m de meetopdracht de tekst doornemen en dan de lln. zelf in tweetallen de rest van de tekst laten doornemen.	-Maak gebruik van directe instructie. -Zie voor samenwerking de aandachtspunten in de handleiding.	- een zelf gemaakte meetlat van 2 meter lang of een meetlat tegen de muur. -gekleurde stiften -gs. woordenlijst
opdrachten	-De lln. maken zelfst. of in tweetallen de opdrachten. -Er zijn extra opdr.	-U kunt gebruik maken de samenwerkingsvorm denken-delen-uitwisselen.	-kopieerblad 4.1
evaluatie	-Bespreek samen met de lln. wat ze hebben geleerd.	-Laat ze: "om te onthouden" zoveel mogelijk in eigen woorden opschrijven.	-werkmap -gs. woordenlijst -l.n. boek -om te onthouden

Mijn familie

INLEIDING

Het blok opent met een introductieverhaal. In het verhaal wordt een directe relatie gelegd met het erop volgende informatieve gedeelte. Zo speelt het verhaal zich af in de bij het blok behorende historische periode. Er is nadrukkelijk geprobeerd de tijdssfeer ervan te treffen en er komen nadrukkelijk facetten uit het informatieve gedeelte reeds ‘spelenderwijs’ voor in de verhalen. Door de verhalen krijgen de leerlingen de gelegenheid zich te identificeren met een of meer hoofdpersonen uit het verhaal.

Met deze introductieverhalen kunt u op verschillende manieren omgaan. Hiervoor worden suggesties gegeven bij het onderdeel ‘beschrijving van de les’.

BESCHRIJVING VAN DE LES

Het blok opent met een illustratie die past bij de inhoud van het verhaal. De tekening kan de leerlingen stimuleren om er iets over te vertellen. U kunt door een vraag-en-antwoord-spel laten ontdekken wat de illustratie te bieden heeft. Na het klassengesprek volgt het lezen van het verhaal “Mijn familie”. In dit verzonnen verhaal krijgen de kinderen een beeld over het leven van een jongen in die tijd. In het verhaal wordt vooral aandacht besteed aan het voedselprobleem, dat die mensen hadden omdat Aruba een droog eiland was en nog is.

Vertel de leerlingen vooraf wat van hun verwacht wordt tijdens de vertelling. U kunt ze bepaalde vragen geven die ze na de vertelling moeten beantwoorden.

- Waarom deed Samarú dat met zijn tanden?
- Waarom beschilderden de mensen hun lichaam?
- Hoe heette de zus van Samarú?

Na de vertelling kunt u met de leerlingen een klassengesprek voeren waarbij het accent ligt op de verschillen tussen het bestaan van Samarú en die van de leerlingen.

Naast deze werkvorm zijn er nog meerdere mogelijkheden om het verhaal aan te bieden. Hier volgt een aantal voorbeelden:

- klassikaal lezen en beleven

- kringlezen
- voordrachtlezen
- stillezen of voorlezen

Na het verhaal kunt u de leerlingen het verhaal laten navertellen aan de hand van de illustraties. Bij het verwerken van de verschillende verhalen kunt u kiezen uit een veelheid van mogelijkheden.

Hieronder wordt een aantal suggesties gegeven.

1. Tekenen:

- tekeningen bij het verhaal maken;
- detail uit het verhaal vergroten.

2. Dramatiseren:

- een bepaald fragment van het verhaal naspelen;
- dialogen uit het verhaal naspelen;
- de belangrijkste gebeurtenissen uitbeelden;
- navertellen.

Anders

Doelstellingen

1. De leerlingen kunnen de lichamelijke kenmerken waaronder lengte, leeftijd en tanden van de eerste bewoners van Aruba omschrijven.
2. De leerlingen kunnen verklaren waarom de eerste eilandbewoners geen kleren droegen.
3. De leerlingen kunnen aan de hand van hun eigen leefpatroon aangeven dat de eerste bewoners een andere leefpatroon hadden.

Kernbegrippen

- schedels
- skeletten
- archeoloog

Subbegrippen

- nomaden

BESCHRIJVING VAN DE LES II

Bespreek kort de aandachtstrichter of het verhaal nog eens. Daarna begint u aan het informatieve gedeelte van deze les.

Nadat u bent gekomen bij het stuk: "De opgegraven skeletten....., zij waren ongeveer 1.50m." kunt u een meetopdracht doen. Samen met de leerlingen gaat u meten hoe lang ze zijn. U kunt dit doen d.m.v. een eenvoudige meetlat tegen de muur.

Hiervoor heeft u repen karton nodig van 15 á 20 cm. breed. Deze repen worden in de lengte aan elkaar geplakt tot een lengte van 2 meter. Bij elke 10 cm. wordt er een horizontale streep getrokken. Bij 1 m. wordt voluit erop geschreven: 1 METER.

Deze meetlat wordt vóór de uitvoering van de opdracht aan een muur of wand in de klas op de juiste hoogte aangebracht. Samen met de klas gaat u, op de meetlat, stapsgewijs omhoog totdat u bij 1.60 m. bent gekomen. Hier stopt u en geeft die hoogte aan met een kleur. Zo lang ongeveer waren de eerste bewoners van Aruba.

U kunt de leerlingen elkaar laten meten en u controleert of dit goed gedaan wordt. Een meetlint, met centimeters, kan ook getoond en gehanteerd worden, mits op de juiste manier gebruikt. De gegevens worden in hun werkschrift genoteerd.

Daarna leest u door in de tekst.

De illustraties bekijkt u telkens samen en u wijst hen op de bijzonderheden van de foto's: de houding van het blootgelegde skelet, de vorm van de schedel, de slijtage aan de tanden. U laat ze hierbij, waar het mogelijk is, vergelijkingen maken en verklaringen vinden. Er zullen leerlingen zijn die willen weten waar deze illustraties vandaan komen. Ga daar in deze les niet teveel op in. Vertel wel erbij dat het illustraties zijn van skeletten van mensen die \pm 2000 jaar geleden op Aruba hebben geleefd.

Vraag aan de leerlingen wie er nog een opa of oma heeft (les over stamboom). Hoe oud zijn ze? Hoe oud waren de opa's en oma's, van de leerlingen die ze niet meer hebben, toen ze stierven? U leest nu verder in de tekst. Verbazen de leerlingen zich over het feit dat de mensen vroeger zo jong stierven? Verklaar dit nader door te vertellen dat er nu veel medische voorzieningen zijn, en men weet nu ook veel meer over allerlei ziekten.

Het gedeelte "hoe liepen deze mensen rond?" laat u de leerlingen zelf lezen. Hierna houdt u hierover een klassengesprek. Probeer hierbij de leerlingen zelf te laten zoeken naar redenen waarom men toen probleemloos naakt rond kon lopen. (Het zal uiteenlopen van: "ze hadden geen winkels om kleren te kopen", "het was altijd mooi weer" tot "vroeger was dat heel gewoon"). Probeer verschillende redeneringen naar voren te laten komen. Benadruk vooral de aspecten klimaat en maatschappij. Tegenwoordig prevaleren sociale regels boven klimaat. Tot slot laat u de leerlingen de vragen en opdrachten maken.

Suggestie

In plaats van de tekst samen met de leerlingen te bespreken kunt u de leerlingen ook in tweetallen laten werken, als voorbereiding op peer-teaching. In de handleiding staat beschreven hoe u dit moet organiseren. Hier wordt een aantal suggesties gegeven:

- De tekst wordt gesplitst in twee delen , bijvoorbeeld deel 1 van Door hun botten... tot en met samengevat kunnen we... en deel 2 de rest van de tekst.
- Ieder leest dan een deel van de tekst waarbij de belangrijkste woorden worden genoteerd.
- U kunt de leerlingen ook vragen om vragen bij de stuk tekst te maken.
- Vertel ze daarbij duidelijk hoeveel vragen u minimaal na de les wilt zien. Wanneer ze dit te moeilijk vinden kunt u ze hiervoor vragen geven maar het is een goede oefening wanneer de leerlingen hier zelf mee oefenen.
- Als de leerlingen de tekst hebben gelezen kunnen ze elkaar vertellen wat ze gelezen hebben.
- Wanneer de leerlingen klaar zijn laat ze dan figuren maken waarvan ze denken dat de mensen die vroeger op hun lichaam tekenden. Na deze oefening kunt u klassikaal aan willekeurige leerlingen vragen stellen over de tekst.
- Laat de leerlingen ook in het geschiedeniswoordenlijst de betekenis noteren van skelet en gesleten tanden.

Wanneer u denkt dat u leerlingen het nog te moeilijk vinden om in tweetallen zelfstandig een stuk tekst te doorlopen oefen dit dan gezamenlijk waarbij u de kinderen ondersteunt met hoe ze het beste de tekst kunnen lezen, hoe ze moeilijke woorden vinden en hoe ze vragen kunnen maken.

Evaluatie

U bespreekt weer samen met de leerlingen wat ze van deze les hebben geleerd en laat ze dit ook eerst voor zichzelf noteren (denken-delen-wisselen). Na deze bespreking kun u samen met de leerling naar het onderdeel "Om te onthouden" kijken. U kunt voor uzelf uitmaken of u het onderdeel laat overschrijven of samen met de leerlingen een lijst maakt.

Wat hebben de leerlingen geleerd?

Maak hiervoor zelf een toets en laat daarin de belangrijkste punten van de les in naar voren

komen. Probeer daarbij ook vragen te stellen waarbij de leerinhoud in een andere context moet worden gebruikt.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN

- A1
- a. -Het was toen een gewoonte en nu niet meer.
 - Nu kleding nodig tegen de kou.
 - We vinden naakt lopen nu niet netjes en het wordt zelfs gestraft.
 - b. eigen inbreng.

A2

- 1 lang en smal.
- 2 35 jaar.
- 3 zowel kinderen als alle volwassenen.
- 4 ze kenden geen kleren.
- 5 de archeoloog.

B1

Versiering van de eerste bewoners	Zo kleden wij ons nu
schelpen, veren, bloemen, blaadjes en rood mangaan	kettingen, ringen, oorbellen, horloges, hangertjes, make-up, etc.

B2 Een rode steensoort.

- B3
- snoep - wortels : iets lekkers
 - pillen - planten : geneesmiddelen
 - make-up - mangaan : beschildering
 - pistool - pijl en boog : om te doden
 - gaatjes - gesleten : kenmerk van de tanden
 - kleding - naakt : uiterlijk

B4 journalist en informatie.

OM TE ONTHOUDEN

1. Door de opgegraven skeletten te bestuderen zijn de archeologen te weten gekomen hoe onze eerste eilandbewoners eruit zagen.
2. De vorm van hun schedel was lang.
- 3 Deze mensen leefden ongeveer 35 jaar.
4. Ze gebruikten hun kiezen om hun voedsel te kauwen en ook als een soort mes.
5. Ze hadden bij hun dood meestal alle tanden nog.
6. Zowel kinderen als volwassenen liepen naakt rond.
7. Ze versierden hun lichaam met schelpen, veren, bloemen en blaadjes.
8. Soms beschilderden ze hun lichaam met rode kleurstof.

Blok 5 Op zoek naar water en voedsel

In dit blok staat het zoeken van water en voedsel centraal. We willen dat de leerlingen inzien en ervaren, dat de pre-ceramische mensen alles uit de natuur haalden. Het is belangrijk dat de leerlingen zien hoe de pre-ceramische mensen gebruik maakten van de natuur. Het nomadisch bestaan van deze mensen komt hierbij sterk naar voren. Door de verschillen tussen toen en nu aan te geven zullen de leerlingen een beter inzicht krijgen hoe die mensen toen leefden. In dit blok bespreken we ook hoe deze periode aan zijn naam komt.

OPBOUW VAN HET BLOK

Het blok kan verdeeld worden in verschillende onderdelen. We laten aan u de keuze om zelf te bepalen in welke volgorde de onderdelen worden doorlopen. Het blok heeft een aandachtstrichter en een verhaal. Waarbij we aan u de keuze laten wanneer deze worden behandeld. U kunt de aandachtstrichter en het verhaal in een les behandelen. U kunt ook het verhaal een les laten beslaan en de aandachtstrichter een inleiding van het informatieve deel laten zijn.

AANDACHTRICHTER

Als aandachtstrichter kunt u voor dit blok een calco, cocolishi en indien mogelijk een schildpaddenschild meenemen. U kunt de leerlingen vragen waarvoor ze tegenwoordig en vroeger voor gediend hebben. Laat hierbij ook de leerpunten van de vorige les nog terugkomen. Probeer met de kinderen er achter te komen waarom het belangrijk is dat ze weten hoe ze vroeger aan hun voedsel kwamen.

5 Op zoek naar water en voedsel	werkvormen	aandachtspunten	hulpmiddelen
aandachtrichter	Het tonen van de voorwerpen en daar een kort gesprek over voeren.	Haal de leerpunten van het vorige blok aan en vertel wat er in dit blok wordt behandeld.	-calco -cocolishi -schildpaddenschild -ei -honing
verhaal	Vertellen van het verhaal of voorlezen.	Laat de lln. kort herhalen wat er in het vorige verhaal is gebeurd. Stel korte vragen.	-verhaal: 'de visvangst'
informatieve deel	Directe instructie met korte vragen.	Geef voor elke leestekst een aantal vragen.	-lln. boek -gs. woordenlijst
opdrachten	De lln. kunnen zelfstandig of in groepjes de opdr. maken.	Geef een korte instructie over wat er van de lln. wordt verwacht.	-lln. boek -werkmap -kopieerblad 5.1
evaluatie	Een klassengesprek over wat de lln. in deze les hebben geleerd.	Eerst de lln. zelf laten noteren wat ze hebben geleerd.	-om te onthouden -werkmap -gs. woordenlijst

De visvangst

INLEIDING

Het blok opent met een introductieverhaal. In het verhaal wordt een directe relatie gelegd met het erop volgende informatieve gedeelte. Zo speelt het verhaal zich af in de bij het blok behorende historische periode. Er is nadrukkelijk geprobeerd de tijdssfeer ervan te treffen en er komen nadrukkelijk facetten uit het informatieve gedeelte reeds ‘spelenderwijs’ voor in de verhalen. Door de verhalen krijgen de leerlingen de gelegenheid zich te identificeren met een of meer hoofdpersonen uit het verhaal.

Met deze introductieverhalen kunt u op verschillende manieren omgaan; hiervoor worden suggesties gegeven bij het onderdeel ‘beschrijving van de les’.

BESCHRIJVING VAN DE LES I

Het blok opent met een illustratie die past bij de inhoud van het verhaal. De tekening kan de leerlingen stimuleren om er iets over te vertellen. U kunt door een vraag-en-antwoord-spel laten ontdekken wat de illustratie te bieden heeft. Bij dit spel kunt u gebruik maken van verschillende vragen. Vragen die de leerlingen direct confronteren met de illustraties, zoals: Wat is er uitgebeeld? Welke mensen, voorwerpen en landschap? Maar ook vragen die de leerlingen aanzetten tot denkrelaties zoals: Wat gebeurt er in de tekening? Geef een titel aan de tekening? Voordat u het verhaal “de visvangst” behandelt kunt u de leerlingen vragen hoe tegenwoordig vis wordt gevangen. In dit verzonnen verhaal krijgen de leerlingen een beeld hoe de pre-ceramische mensen visten. Vooraf aan het verhaal kunt u de leerlingen een aantal vragen geven waardoor de leerlingen gericht naar het verhaal zullen luisteren. De vragen kunnen zijn:

- Laat zien hoe mensen vroeger visten.
- Waarom vond Samarú vissen niets voor hem?
- Wat betekent villen?

Er zijn verschillende werkvormen om het verhaal aan te bieden. Hier volgt een aantal voorbeelden:

- u vertelt het verhaal

-klassikaal lezen en beleven

-kringlezen

-voordrachtlezen

-stillezen of voorlezen

Na het verhaal kunt u de leerlingen het verhaal laten navertellen aan de hand van de illustraties. Bij het verwerken van de verschillende verhalen kunt u kiezen uit een veelheid van mogelijkheden.

Hieronder wordt een aantal suggesties gegeven.

1. Tekenen:

-tekeningen bij het verhaal maken;

-detail uit het verhaal vergroten.

2. Dramatiseren:

-een bepaald fragment van het verhaal naspelen;

-dialogen uit het verhaal naspelen;

-de belangrijkste gebeurtenissen uitbeelden;

-navertellen.

Vissen, jagen en voedsel verzamelen

Doelstellingen

1. De leerlingen kunnen een omschrijving geven van de leefwijze van de eerste bewoners.
2. De leerlingen kunnen opnoemen wat de voedselbronnen waren voor de eerste bewoners van Aruba.
3. De leerlingen kunnen uitleggen waarom de natuur belangrijk was voor de vroegere bewoners van Aruba.
4. De leerlingen kunnen een verklaring geven van de naam "Pre-ceramische Periode".

Kernbegrippen

- medicijnman
- mondi
- Pre-ceramische Periode

Subbegrippen

- zonnewijzer

Aanvullingen bij de les

- U kunt met de leerlingen een zonnewijzer op het schoolplein maken waardoor ze ontdekken hoe een zonnewijzer kan werken. Wanneer u het hierbij toch over schaduwen heeft is het een leuke tekenopdracht om leerlingen tekeningen te laten maken met schaduw of ze hun schaduw op het schoolplein te laten natekenen met krijt en in te laten kleuren.
- U kunt de leerlingen ook laten zien hoe men vroeger vuur maakte.
- Een handvaardigheidsles, die goed bij dit onderwerp zou aansluiten, is het maken van een pijl en boog.

BESCHRIJVING VAN DE LES II

U kunt het verhaal of de aandachtrichter kort herhalen en dan vertelt u de leerlingen hoe het vroeger echt is gegaan. Dit doet u door het informatieve gedeelte samen met de leerlingen te lezen. Bij de instructie kunt u bij elk deel de leerlingen een aantal vragen stellen, die zij na dat

gedeelte moeten kunnen beantwoorden (directe instructie). Zo zorgt u ervoor, dat de leerlingen actief betrokken zijn bij de instructie.

U kunt voor de volgende vragen kiezen:

Tijdsbesef:

- Hoe wisten de mensen vroeger hoe laat het was?
- Konden die mensen afspraken met elkaar maken (Waarom wel of niet)?

Voedselbronnen:

- Hoe kwamen de mensen aan hun voedsel en hoe komen wij aan ons voedsel?
- Waarom aten ze bijna geen groenten en fruit?

pre-ceramische tijd

- Waarom werden de eerste Arubanen pre-ceramische mensen genoemd?

Achtergrondinformatie:

1. Tijdsbesef:

Het tijdsbesef van onze eerste eilandbewoners was niet zo ontwikkeld als het onze nu. De hele dag kijken wij op de klok of op ons horloge om te weten hoe laat het is. Voor hen was de stand van de zon, de maan en de sterren belangrijk om te weten welk deel van de dag het was. Zij ervaarden de tijd veel ruimer, leefden veel rustiger en ontspannender. Ons leven verloopt van uur tot uur: ons leven is druk en gejaagd. Om te weten welke dag van de maand het is, welk deel van het jaar het is kijken we op de kalender. Maar zij keken naar de standen van de maan en het verder natuurgebeuren zoals de windkracht, de temperatuur, de geluiden, de regentijd, de trekvogels en de lengte van de dag, om te weten welk deel van het jaar het was.

2. (Water)bronnen:

De bronnen die deze mensen gebruikten waren de bronnen bij:

- Rooi Fluit,
- Andicuri,
- Fontein,
- Arikok,

- Boca Prins,
- Malmok-bron en
- diverse rooien bij Santa Cruz.

Ook maakten ze gebruik van de waterplas bij Canashito.

3. Voedselbronnen:

Deze mensen waren vooral voedselverzamelaars, jagers en vissers.

Het jagen deden ze zowel met een pijl en boog als met een steenslinger. U moet wel rekening houden met het feit dat het konijn toen het grootst levend zoogdier in de mondi was.

Voor wat de planten betreft, het waren allemaal in het wild (of mondi) groeiende planten. Fruit en groente waren er toen bijna niet. En aangezien ze zelf niets zaaiden, aten ze wat de natuur hen op dat moment uit het wild aanbood. Bijna al het fruit wat nu hier groeit is import.

4. Pre-ceramische Periode:

Hier komt de term pre-ceramisch voor het eerst ter sprake. Wij noemen deze eerste Arubanen "pre-ceramische mensen/bewoners" (pre betekent "vóór" en ceramisch betekent "aardewerk"), omdat zij geen aardewerk maakten. Ze namen altijd een hoeveelheid voedsel mee wat ze dan ook meteen op konden eten. Wel zouden ze waarschijnlijk bijvoorbeeld een calebas of een calcó hebben gebruikt om water in te scheppen. En om hun eten klaar te maken hadden ze ook geen "potten en pannen" van aardewerk nodig, omdat ze gewend waren hun eten boven een vuurtje klaar te maken. De Pre-ceramische Periode begon in ± 2000 v. Chr. en eindigde in ± 1000 n. Chr. met de komst van weer andere bewoners op dit eiland. De latere mensen op Aruba noemen we de ceramische bewoners omdat zij veel aardewerk maakten. Deze mensen waren landbouwers. Ze trokken niet meer rond en waren voor een groot deel afhankelijk van de oogst. Ze maakten potten van aardewerk niet alleen om in te koken, maar ook om hun voedsel- en watervoorraad in te bewaren.

De leerlingen krijgen daarna gelegenheid om vragen te stellen over de inhoud van dit gedeelte.

U laat de opdrachten door de leerlingen maken, nadat u eerst heeft uitgelegd hoe de verschillende

opdrachten gemaakt moeten worden.

De vragen kunnen zelfstandig, in groepjes of klassikaal worden gemaakt.

Nadat de vragen zijn gemaakt worden ze nabesproken.

Evaluatie

U vraagt weer eerst aan de leerlingen of ze voor zichzelf willen opschrijven wat ze van deze les hebben geleerd. U kunt ze hiervoor stimuleren door te vragen wie er het meeste van deze les geleerd heeft. Bespreek dit dan samen met de klas, daarbij kunt u gebruik maken van het onderdeel "om te onthouden". Wanneer de leerlingen nog niet alle punten van de les zelf hadden genoteerd nemen ze deze over uit het onderdeel "Om te onthouden".

Wat hebben de leerlingen geleerd?

Hiervoor kunt u weer zelf een toets maken waarin allerlei verschillende soorten vragen worden gesteld. U kunt kiezen uit meerkeuzevragen, invulvragen, openvragen en doe vragen. Maak zowel gebruik van productieve vragen als reproductieve vragen.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN

- A1
- cocolishi
 - calco
 - schelpdier
 - vis
 - leguaan
 - honing
 - vruchten
 - ei
 - schildpad

- A2: Vroeger: hadden ze alleen vers vlees, maar in beperkte mate:
- schildpaddenvlees
 - leguanenvlees
 - konijnenvlees

- vlees van vogels die in het wild voorkwamen.

Nu: hebben we vers en geconserveerd (ingezouten, gerookt, gedroogd, ingeblikt, bevroren en in zuur) vlees, en in overvloed;

- rundvlees
- varkensvlees
- kip, kalkoen
- van bovengenoemde vleessoorten:
ook de vleeswaren hiervan.

A3 Verse vis was er in overvloed, bijvoorbeeld masbango, pargo, conofis, pishi porco, picuda, boni, robèki, djampou en hilistèrchi.

Schaaldieren: bijvoorbeeld, kreeft, langoest, krab en heremietkrab.

Schelpdieren: calco, cocolishi, inktvis, cleconchi (=keverslak).

A4 Fruit en groente waren erg schaars.

- blaadjes, wortels, knollen van sommige planten.
- vruchten, bessen (en wilde honing van de nectar van bloemen.)

A5

- yerba bueno (= muntkruid)
- yerba di hole (= basilicum)
- carpata
- aloë
- ratonero/shoshoro
- lamungras
- seida
- basora preto
- calbas di mondi
- wali shali (= wilde salie)
- oregano
- coco robano
- malohí

(Zie eventueel ook het boek "Remedi i kustumber di nos bieunan" van Dinah Veeris, ISBN 90-9001816-6).

A6 De Pre-ceramische Periode is de tijd, waarin de mensen nog geen potten van aardewerk maakten.

A7 ± 4000 jaar geleden of ± 2000 jaar vóór Christus.

2000 ————— 0 ————— 19..

B1

stamboom	geboortedagen	familieleden
geschiedenis	gebeurtenissen	verleden
tijdbalk	jaartallen	volgorde
rondtrekkende mensen	korte periode	andere plaats
archeoloog	opgravingen	onderzoeken
Pre-ceramische Periode	tijdvak	geen aardewerk

B2 Vissen, jagen, vangen, fruit plukken, planten eten etc.

B3 Het is een beroep en gebruiksvoorwerp.

B4 1. Beide kunnen mensen genezen.

2. Om je op te maken.

3. Om de tijd aan te geven.

B5 tijdvak.

OM TE ONTHOUDEN

1. De vroegere bewoners van Aruba trokken in groepjes rond op zoek naar water en voedsel.
2. Ze leefden volgens de regels die te maken hadden met de natuur.
3. Ze wisten precies waar ze water en voedsel konden vinden.
4. Wanneer ze dicht bij zee kampeerden aten ze: vis, cocolishi, krabben, calco, eieren van schildpadden en schildpaddenvlees.
5. Als ze in de mondi kampeerden aten ze: leguanen, konijnen, grote mieren, wilde honing, vruchten, bladeren, wortels en planten.
6. Ze roosterden het eten zo boven het vuur.
7. Pre-ceramische Periode: begint ongeveer 2000 v.Chr. en eindigt rond 1000 n.Chr.; dit is de tijd voordat de mensen potten van aardewerk maakten.

Blok 6: De pre-ceramische begrafenis

In dit blok staan de begrafenissen van de pre-ceramische mensen centraal. Bij de begrafenis van deze mensen speelde de medicijnman een belangrijke rol. De leerlingen zullen inzien en ervaren hoe de mensen in de pre-ceramische periode werden begraven. Hierbij is het belangrijk, dat de leerlingen inzien dat de mensen in die tijd anders werden begraven dan tegenwoordig. Daarom zal in het blok steeds vergelijkingen worden gemaakt met het heden.

Een goede suggestie bij dit blok is om met de leerlingen te filosoferen over “leven en dood”.

OPBOUW BLOK 6

Blok 6 is een kort blok waarbij maar één informatief gedeelte wordt gegeven maar u kunt ervoor kiezen om dit gedeelte op te splitsen. Het blok heeft ook een aandachttrichter en een verhaal, waarbij we aan u de keuze laten wanneer deze worden behandeld. Het informatieve gedeelte kan ook worden opgesplitst waardoor de leerlingen door peer-teaching de stukken zelfstandig kunnen doornemen.

AANDACHTRICHTER

Als aandachttrichter kunt u het woord begrafenis op het bord schrijven. Laat de kinderen zoveel mogelijk woorden opschrijven en vertellen over de begrafenis van tegenwoordig. U kunt hierbij gebruik maken van de werkvorm denken, delen en uitwisselen. Hierbij schrijven de leerlingen eerst voor zichzelf de woorden op. Hierna worden deze besproken in tweetallen en tot slot worden ze klassikaal behandeld. Na deze introductie kunt u de leerlingen vragen hoe ze denken dat de pre-ceramische begrafenis verliep. U kunt hierbij ook de belangrijkste aspecten van het vorige blok door de leerlingen laten aanhalen.

6 De pre-ceramische begrafenis	werkvormen	aandachtspunten	hulpmiddelen
aandachtrichter	Gesprek over wat er in het vorige blok aan de orde is gekomen (denken-delen-uitwisselen).	Probeer alle lln. te stimuleren om te vertellen waar het vorige blok over ging.	-werkmap
verhaal	Het vertellen of voorlezen van het verhaal.	Wanneer u voelt dat de lln. dieper op het onderwerp in willen gaan geef ze hier dan ook de gelegenheid voor.	- lln.boek
informatieve deel	Directe instructie	-Vooraf aan de instructie de lln. stimuleren om verschillen tussen begrafenis en vroeger en nu aan te geven. -Stel vragen tijdens de instructie.	-werkmap -gs.woordenlijst -skelet of illustratie van een menselijk skelet -kaart van Aruba -overlijdensadvertenties.
opdrachten	Zelfstandig of in tweetallen en dan denken-delen-uitwisselen.	Geef de lln een uitgebreide instructie van wat van hun verwacht wordt wanneer ze aan de opdr. gaan werken.	-werkmap -kopieerbladen 6.1 / 6.2
evaluatie	Bespreek met de lln. de opdr. en vraag ze naar de belangrijkste punten van dit blok.	-door met verschillen nu en vroeger te werken is het voor de lln. makkelijker om de nieuwe info. aan te laten sluiten bij hun voorkennis.	-werkmap -om te onthouden

Een triest afscheid

INLEIDING

Het blok opent met een introductieverhaal. In dit verhaal wordt een directe relatie gelegd met het erop volgende informatieve gedeelte. Zo speelt het verhaal zich af in de bij het blok behorende historische periode. Er is nadrukkelijk geprobeerd de tijdssfeer ervan te treffen en er komen nadrukkelijk facetten uit het informatieve gedeelte reeds 'spelenderwijs' voor in de verhalen. Door de verhalen krijgen de leerlingen de gelegenheid zich te identificeren met een of meer hoofdpersonen uit het verhaal.

Met deze introductieverhalen kunt u op verschillende manieren omgaan hiervoor worden suggesties gegeven bij het onderdeel 'beschrijving van de les'.

BESCHRIJVING VAN DE LES I

Het blok opent met een illustratie die past bij de inhoud van het verhaal. De tekening kan de leerlingen stimuleren om er iets over te vertellen. U kunt door een vraag-en-antwoord-spel laten ontdekken wat de illustratie te bieden heeft. Bij dit spel kunt u gebruik maken van verschillende vragen. Vragen die de leerlingen direct confronteren met de illustraties, zoals: Wat is er uitgebeeld? Welke mensen, voorwerpen en landschap? Maar ook vragen die de leerlingen aanzetten tot denkrelaties zoals: Wat gebeurt er in de tekening? Geef een titel aan de tekening? In dit verzonden verhaal krijgen de leerlingen een beeld over de begrafenissen bij de pre-ceramische mensen. Vooraf aan het verhaal kunt u de leerlingen een aantal vragen geven waardoor de leerlingen gericht naar het verhaal zullen luisteren. De vragen kunnen zijn:

- Wat gebeurt er tijdens een begrafenis?
- Wat deed de medicijnman en waarom?
- Wat deed de hoofdman?
- Lijkt de begrafenis op die van nu?

Na het verhaal kunt u de vragen bespreken.

Er zijn verschillende werkvormen om het verhaal aan te bieden. Hier volgt een aantal voorbeelden:

- u vertelt het verhaal
- klassikaal lezen en beleven
- kringlezen
- voordrachtlezen
- stillezen of voorlezen

Na het verhaal kunt u de leerlingen het verhaal laten navertellen aan de hand van de illustraties. Bij het verwerken van de verschillende verhalen kunt u kiezen uit een veelheid van mogelijkheden. Hieronder wordt een aantal suggesties gegeven.

1. Tekenen:

- tekeningen bij het verhaal maken;
- detail uit het verhaal vergroten.

2. Dramatiseren:

- een bepaald fragment van het verhaal naspelen;
- dialogen uit het verhaal naspelen;
- de belangrijkste gebeurtenissen uitbeelden;
- navertellen.

Een graf vol informatie

Doelstellingen

1. De leerlingen kunnen weten dat ziek zijn en doodgaan toen heel anders ervaren werd dan nu in onze tijd.
2. De leerlingen kunnen verschillen aangeven tussen een begrafenis van vroeger en nu waaronder de verschillen: grafveld-kerkhof, bladeren-kist, grafsteen of kruis-kalkstenen, alleen-tussen familieleden.
3. De leerlingen kunnen het groeperen van kalkstenen als grafaanduiding bij de pre-ceramische mensen verklaren.
4. De leerlingen kunnen weten, dat belangrijke mensen vroeger een speciale begrafenis kregen.
5. De leerlingen kunnen diep respect hebben voor de begrafenisgewoonten van de pre-ceramische mensen.
6. De leerlingen kunnen aangeven waarom archeologisch werk zo belangrijk is voor onze geschiedenis.

Kernbegrippen

- begrafenis
- grafveld
- Malmok

Subbegrippen

- kerk
- grafsteen
- begrafenisstoet
- skelet

AANVULLINGEN BIJ DE LES

- Omdat deze les gaat over skeletten is het misschien een goede verdieping om er een biologieles over skeletten aan te koppelen.
- Een verdieping op deze les is het zoeken van informatie van begrafenissen in andere culturen. U kunt de leerlingen stimuleren om deze informatie in de bibliotheek te vinden. U kunt ook zelf

voor de informatie zorgen en deze aanbieden aan leerlingen die eerder klaar zijn met de opdrachten of meer willen weten over de opdrachten.

BESCHRIJVING VAN DE LES II

U kunt de leerlingen vragen een blaadje voor zich te nemen en de verschillen tussen de begrafenis in het verhaal en een begrafenis tegenwoordig te laten noteren.

begravenis in de pre-ceramische tijd	begravenis nu
lichaam in (een boombast)	lichaam ligt in (een kist)
zingen van (klaagliederen)	spelen van (een band)
het ligt erbij als een (baby)	het lichaam ligt (recht)
op het graf komen (kalkstenen)	op het graf komt een (kruis of grafsteen)
hoe mensen op de hoogte brengen dat er iemand is overleden (mondeling of rooksignalen)	hoe mensen op de hoogte brengen (overlijdensbericht)

Wanneer de leerlingen het moeilijk vinden verschillen te vinden dan kunt u de zinnen uit het schema geven en de woorden tussen haakjes weglaten.

Hierna leest u samen met de leerlingen de tekst in het boek. U kunt de leerlingen de tekst ook zelfstandig laten doornemen waarbij u ze vooraf de onderstaande vragen geeft. Tijdens de les kunt u de leerlingen vragen om steeds te kijken of ze al meer verschillen hebben gevonden.

Bij de instructie kunt u vooraf de leerlingen een aantal vragen stellen die ze na de instructie kunnen beantwoorden (directe instructie). Na elke korte instructie kunt u de leerlingen de mogelijkheid geven om de vragen te beantwoorden. U kunt de antwoorden meteen bespreken maar u kunt er ook mee wachten totdat u de gehele instructie heeft gegeven. Laat de leerlingen ook in hun eigen woorden de kernbegrippen van deze les in de geschiedeniswoordenlijst noteren. U kunt de leerlingen ook stimuleren om woorden die, zij zelf belangrijk vinden, in de lijst neer te zetten. Maak bij het maken van de beschrijvingen gebruik van de samenwerkingsstructuur denken-delen-wisselen.

Vragen voor bij de instructie:

Hoe zag een grafveld er vroeger uit en tegenwoordig? Schrijf dit in je schema vroeger en nu.

Wat vond de archeoloog Dr. Versteeg?

Wat weten we van de mensen van vroeger door de skeletten?

Wie lag er in het midden van een groep mensen en waarom?

Door wie weten we zoveel van mensen van vroeger?

Wat voor begrafenisgewoontes hadden de mensen vroeger?

U kunt de vragen ook verdelen.

Achtergrondinformatie:

1. Begravenisgewoontes:

Speciale gewoontes van een begrafenis in die tijd waren:

- onderscheiding in belangrijkheid van de dode.
- de plaatsing op het grafveld.
- de aanduiding met kalkstenen.
- het aanbrengen van rode kleurstof aan de slapen.
- het meegeven van giften aan de dode.
- het houden van begrafenisrituelen.

2. Malmok en Canashito:

Te Malmok is er een enorm grafveld ontdekt met 65 skeletten en te Canashito hebben de archeologen één familiegroepje van 5 volwassenen uitgegraven. De graven te Malmok waren aangeduid met groepjes stenen. Belangrijke oudere mannen kregen een belangrijke plaats in het grafveld. Deze graven lagen op vaste afstanden van elkaar, waarbij telkens drie graven een driehoek vormden. Deze belangrijke graven werden met grote (± 80 cm. lang) kalkstenen aangeduid: één platte steen en vier staande stenen. Jongere mannen, vrouwen en kinderen werden óm zo'n belangrijke man heen begraven. Deze kregen kleinere (± 30 cm. lang) kalkstenen op hun graf.

De streepjes, plusjes en rondjes zijn graven in het zuidelijk deel van het grafveld in Malmok. Hiervan zijn de genummerde graven "centrale" mannen met grote stenen op de graven. Steeds 3 centrale mannen vormen gelijkbenige driehoeken. De graven om de centrale mannen zijn vrouwen, kinderen en minder belangrijke mannen.

Toen de archeologen deze graven openlegden, hebben ze ontdekt, dat sommige schedels beschilderd waren met rode kleurstof. Deze rode kleurstof werd verkregen door een steensoort, mangaan, fijn te malen en met een beetje water en andere steensoorten tot een papje te mengen. Dit papje werd met de vinger aan de slapen van de dode aangebracht. Sommige graven hadden een groot schildpaddenschild erop, dat soms meer dan 1 meter lang was. Ook schelpen zijn in verschillende graven gevonden.

Deze les leent zich er uitstekend voor om het belang van archeologisch werk te benadrukken. U vertelt ook dat een archeoloog en zijn helper(s) heel voorzichtig te werk gaan bij hun opgravingswerkzaamheden en dat ze met verschillende materialen werken om hun vondsten heel te kunnen bewaren.

De leerlingen krijgen steeds de gelegenheid om vragen te stellen.

U laat (een deel van) de vragen en opdrachten door de leerlingen maken, nadat u eerst heeft uitgelegd hoe de verschillende opdrachten gemaakt moeten worden.

Evaluatie

In plaats van OM TE ONTHOUDEN over te laten schrijven, kunt u de leerlingen laten vergelijken wat voor verschillen ze hebben gevonden tussen de begrafenis van vroeger en die van nu. Naar aanleiding hiervan kunnen de belangrijkste punten uit de les nog een keer herhaald worden en zo ook de kernbegrippen.

Wat hebben de leerlingen geleerd?

U kunt zelf een toets maken. De toets kan vooral cognitief van aard zijn, maar ook veelzijdig en gevarieerd zijn samengesteld. Probeer zoveel mogelijk aspecten van het onderdeel 'Wat hebben de

leerlingen geleerd' erin terug te laten komen.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN

A1: a. Eigen inbreng

b. Vóór de begrafenis:

- familie en bekenden persoonlijk op de hoogte stellen.
- overlijdensberichten via de radio, televisie en kranten.
- huisbezoek om te condoleren (er wordt hierbij koffie en koek aangeboden).
- vroeger had je de dodenwake (bilorio), want toen lag de dode niet bij een begrafenisondernemer in de vriezer, maar bleef thuis in een doodskist boven teilen met blokken ijs.
- alles regelen met de begrafenisondernemer, beheerder van het kerkhof en eventueel met een geestelijke voorganger van een kerk.
- na het overlijden komt de naaste familie steeds bij elkaar tot 9 dagen na de begrafenis.

Tijdens de begrafenis:

- om 12 uur 's middags wordt de overledene door alle familieleden gehaald bij de begrafenisondernemer en soms begint men ter plekke afscheid te nemen.
- soms gaat de stoet eerst langs het woonhuis en daarna pas naar de kerk.
- alle bekenden komen (in de kerk of bij de begrafenisondernemer) afscheid nemen van de overledene en condoleren alle naaste familieleden.
- er worden bloemen, telegrammen of kaarten gestuurd om de familie te condoleren.
- soms vraagt de familie, i.p.v. bloemen, een donatie voor één of andere instelling of stichting (b.v. kankerfonds).
- bepaalde ceremonies of gebeden gaan vooraf aan de begrafenis.
- er wordt begraven: in de grond, in grafkelders, in familiegrafkelders of in multiple grafkelders.
- de mannelijke familieleden dragen een rouwband en dit gaat mee in het graf.
- er worden ook bloemen meegegeven in het graf.

- soms laat men een kluitje aarde als afscheid op de kist vallen.

Ná de begrafenis:

- in de krant bedankt de familie voor alle medeleven, bloemen etc.
- de naaste familie wil dan meestal geen huisbezoek ter condoleren meer ontvangen.
- bij de rooms-katholieken werd er vroeger elke dag, gedurende 9 dagen lang bij de overledene thuis een rozenhoedje gebeden voor zijn/haar zielerust (Nobena).
- nu worden er bij de rooms-katholieken vaak drie Heilige Missen opgedragen.
- er worden op de 9e dag na de begrafenis bidprentjes uitgedeeld. Thuis wordt er dan extra gebeden, waarna er koffie, thee, warme chocolade (chuculati-pinda) en koek of kruidentaart worden aangeboden.

A 2 Schelpen, schildpaddenschilden, rode verf etc.

Eten zoeken was heel belangrijk voor deze mensen.

Schelpdieren en schildpadden waren voedsel voor deze mensen.

De rode verf vonden ze mooi en daarmee versierden ze hun lichaam bij belangrijke gebeurtenissen.

A 3 Kopieerblad 6.1

- a. Malmok en Canashito.
- b. Dit is afhankelijk van de ligging van de school, met vermelding van de plaatsnaam.
- c. Oranjestad.

B1. Oplossing puzzel kopieerblad 6.2

Horizontaal:

1. veld
6. Malmok
7. ramada
8. schelpen
10. mannen
11. stenen
15. archeoloog
13. na

Verticaal:

1. vrouwen
2. dor
3. plant
4. Canashito
5. mangaan
9. pre
12. nc
14. vc

OM TE ONTHOUDEN

1. In Malmok is er een groot grafveld gevonden van 10 families van de pre-ceramische Arubanen. In Canashito zijn er 5 graven gevonden van één familiegroep.
2. Het grafveld was een groot vlak terrein met groepjes grote en kleine kalkstenen.
3. Iedere belangrijke persoon wist van tevoren, waar zijn eigen plaats op het grafveld was.
4. Een man die ouder dan 25 jaar was, had een belangrijke plaats op het grafveld. Vrouwen, jongere mannen en kinderen werden om hem heen begraven.
5. Sommige skeletten waren bedekt met een schildpaddenschild.
6. Soms werden de hoofden van de doden beschilderd met een rode kleurstof, een mangaanpapje.
7. Ook schelpen gaven ze in het graf mee.
8. Mannen kregen grote stenen op hun graf en vrouwen en kinderen kregen kleinere stenen op hun graf.

Blok 7 Welke werktuigen werden er toen gemaakt?

In dit blok staan de stenen werktuigen van de pre-ceramische mensen centraal. De leerlingen zullen ervaren en inzien hoe de pre-ceramische mensen hun werktuigen maakten. Daarbij zullen ze ook kennis maken met de speciale benamingen van bepaalde stenen, die werden gebruikt om de werktuigen te maken.

In het tweede deel van het informatieve deel staan de gewoonten en tradities van de pre-ceramische mensen centraal. De leerlingen krijgen inzicht in deze woorden door verschillende gewoonten en tradities van nu en van vroeger te benoemen. Tot slot wordt er aandacht besteed aan het begrip 'prehistorie'.

OPBOUW BLOK 7

Het blok kan worden verdeeld in verschillende onderdelen. We laten aan u de keuze om zelf te bepalen in welke volgorde de onderdelen zullen worden doorlopen. Bij elk blok wordt er een suggestie gegeven voor een aandachtstrichter; deze kan vooraf gaan aan het verhaal of een ander onderdeel. Elk onderdeel kan een les beslaan maar in een les kunnen ook meerdere onderdelen worden gecombineerd. U kunt er ook voor kiezen om de aandachtstrichter en het verhaal in een les te behandelen en in de volgende lessen laat u de leerlingen door peer-teaching het informatieve deel doorlopen. Voor een uitgebreide omschrijving verwijzen wij hiervoor naar het algemene deel van deze handleiding.

AANDACHTRICHTER

Als aandachtstrichter kunt u in dit blok een aantal scherpe stenen meenemen. U zet het woord steen in het midden van het bord. Hierna vraagt u aan de leerlingen: "Wat kan je allemaal doen met een steen en waarvoor werden vroeger stenen gebruikt". Wijs hierbij ook op de kalksteen van het vorige blok en ga daarbij kort in op de belangrijkste punten van die les. Vertel de leerlingen ook wat ze in dit blok gaan doen en wat ze ervan leren. Hierna herhaalt u in het kort de inhoud van blok 6 (dit kunt u doen door zelf hierover te vertellen, vragen te stellen of de leerlingen te laten vertellen wat ze over de begrafenis van de pre-ceramische mensen weten).

7 Welke werktuigen werden er gemaakt?	Werkvormen	Aandachtspunten	hulpmiddelen
aandachtrichter	Een klassengesprek over de vraag: waar kunnen de stenen voor hebben gediend?	-Haal ook de belangrijkste aspecten van het vorige blok aan en vertel de lln. wat ze in dit blok leren en waarom.	-verschillende steensoorten (dioriet, diabaas, hooibergiet etc.)
verhaal	U vertelt of leest voor.	-U kunt de lln. vooraf de wie, wat, waar, waarom vraag stellen die ze na het verhaal moeten kunnen beantwoorden.	-het verhaal: "Een nieuwe vriend voor Samarú".
Informatieve deel	-directe instructie -peer-teaching	-Geef de lln. duidelijk aan wat van hun wordt verwacht tijdens het blok.	-gs. woordenlijst -werkmap -lln. boek -expositie over Arubaanse stenen en gewoonten -groot papier -tekenpapier -tafels
opdrachten	De lln. maken na de instructie of tijdens de peer-teaching de vragen.	Geef de lln. duidelijk aan wat er van hun verwacht wordt met de opdr. en welke opdr. af moeten zijn.	-lln. boek -werkmap
evaluatie	Klassengesprek over wat ze van dit blok hebben geleerd of een tentoonstelling waarin lln. informatie geven over wat er te zien is.	Probeer niet alleen accent te leggen op wat de leerlingen aan feitenkennis hebben opgedaan maar ook op hoe het samenwerken ging.	-lln. boek -expositie van de lln. -wandtekeningen

Een nieuwe vriend voor Samarú.

INLEIDING

Het blok opent met een introductieverhaal. In het verhaal wordt een directe relatie gelegd met het erop volgende informatieve gedeelte. Zo speelt het verhaal zich af in de bij het blok behorende prehistorische periode. Er is nadrukkelijk geprobeerd de tijdssfeer ervan te treffen en er komen nadrukkelijk facetten uit het informatieve gedeelte reeds 'spelenderwijs' voor in de verhalen. Door de verhalen krijgen de leerlingen de gelegenheid zich te identificeren met een of meer hoofdpersonen uit het verhaal.

Met deze introductieverhalen kunt u op verschillende manieren omgaan; hiervoor worden suggesties gegeven bij het onderdeel 'beschrijving van de les'.

BESCHRIJVING VAN DE LES

Het verhaal heeft voor de leerlingen een pakkende titel wat zeker voor gespreksstof zal zorgen. U kunt een kort gesprek voeren over vriendschap.

Vriendschap hoort bij het leven. Veel mensen zijn zich er niet van bewust hoe belangrijk vriendschap is. Kinderen zien vriendschap vaak heel eenvoudig. Een vriend is iemand waar je mee speelt. Het is goed om met de leerlingen langer stil te staan bij vriendschap, wat wordt er onder verstaan en hoe belangrijk het is.

Na dit gesprek kunt u het verhaal aan bod laten komen. Via het verhaal komen de leerlingen te weten, dat ook Samarú een vriend nodig heeft.

Er zijn verschillende werkvormen om het verhaal aan te bieden. Hier volgen een aantal voorbeelden:

- u vertelt het verhaal
- klassikaal lezen en beleven
- kringlezen
- voordrachtlezen
- stillezen of voorlezen

Na het verhaal kunt u de leerlingen het verhaal laten navertellen aan de hand van de illustraties.

Een leuke verwerking hierbij is om de leerlingen tekeningen bij het verhaal te laten maken. Door bij elke passage in het verhaal een tekening te maken krijg je een soort stille film.

U kunt ook een andere keuze maken. Hieronder wordt een aantal suggesties gegeven.

1. Teken:

- tekeningen bij het verhaal maken;
- detail uit het verhaal vergroten.

2. Dramatiseren:

- een bepaald fragment van het verhaal naspelen;
- dialogen uit het verhaal naspelen;
- de belangrijkste gebeurtenissen uitbeelden;
- navertellen.

Werktuigen van steen

Doelstellingen

1. De leerlingen kunnen drie verschillende soorten Arubaanse stenen (diabaas-, dioriet- en kalksteen) herkennen.
2. Van de drie soorten stenen kunnen ze de hardheid aangeven.
3. De leerlingen kunnen vier voorbeelden geven, waarvoor de stenen gebruikt werden.
4. De leerlingen kunnen twee voorbeelden geven van een eigen gewoonte.
5. De leerlingen kunnen twee tradities aangeven van pre-ceramische mensen.

Kernbegrippen

- kernstuk
- traditie
- gewoonte
- prehistorie

Subbegrippen

- afslagen
- dioriet
- diabaas

BESCHRIJVING VAN DE LES:

U komt terug op het verhaal en vertelt de leerlingen, dat het verhaal geen echte feiten bevat, maar doordat er geen geschreven informatie is achtergebleven over de pre-ceramische mensen van Aruba, hebben de archeologen bepaalde conclusies getrokken. U vertelt, dat dit altijd de normale gang van zaken is voor een archeoloog, als er geen geschreven informatie bestaat.

De archeologen hebben de afvalhopen, de graven en de gevonden voorwerpen onderzocht en deze daarna vergeleken met:

- de vondsten van andere eilandbewoners uit het Caribisch gebied uit dezelfde tijd,
- de Yanomami-Indianen die nu nog in het zuiden van Venezuela wonen en die maar sinds een paar jaar niet meer in het Stenen Tijdperk leven.

Hierdoor konden de archeologen toch nog heel veel leren over de mensen die hier \pm 2000 jaar

geleden hebben geleefd.

Het informatieve gedeelte beschrijft het maken van stenen werktuigen, de werkplaatsen, de soorten Arubaanse stenen die hiervoor gebruikt werden, de gewoonten en tradities die hieruit voortvloeiden voor de komende generaties, de duur van de pre-ceramische periode en het woord prehistorie.

Bij de instructie kunt u voor verschillende verwerkingsvormen kiezen.

U kunt gebruik maken van peer-teaching. De klas wordt daarbij in groepjes verdeeld. In de groep worden ook weer tweetallen gemaakt waarbij elk groepje een deel tekst krijgt. De tekst moeten ze twee keer gaan lezen. U kunt ervoor kiezen om elke groep ook de extra informatie te geven maar u kunt deze ook vooraf vertellen. Hierna moeten ze de belangrijkste woorden opschrijven en de betekenis. Elke groep krijgt ook een aantal vragen. Zie hiervoor de vragen hieronder. De leerlingen kunnen ook de opdrachten in het boek maken.

U kunt ook kiezen voor directe instructie, waarbij u ook de onderstaande vragen kunt gebruiken. De leerlingen krijgen na de instructie de gelegenheid de opdrachten te maken. Vooraf bespreekt u eerst met de leerlingen de opdrachten.

Peer-teaching

Groep 1 Steensoorten

Zij lezen de tekst over steensoorten twee maal. Hierna moeten ze kijken of ze de volgende informatie straks aan de andere leden van de groep kunnen vertellen. Ze schrijven dit ook kort op.

- Wat mensen vroeger gebruikten om hun eten mee klaar te maken
- Hoe een brok steen werd genoemd en ook de kleine stukjes
- Andere gebruiksvoorwerpen waarmee wij tegenwoordig ons eten klaarmaken
- Waarvoor verschillende stenen vroeger werden gebruikt

Wanneer de leerlingen eerder klaar zijn dan de andere groep kunnen ze de vragen A2-A3-A4 maken. Als beide groepen klaar zijn vertellen ze aan elkaar de informatie. Ze kunnen hierbij ook nog elkaars opdrachten maken. Wanneer ze dat hebben gedaan komen alle leerlingen die over steensoorten hebben gelezen in één groep. Zij maken samen een tentoonstellingstafel van gebruiksvoorwerpen in de pre-ceramische tijd. Hiervoor moeten ze stenen verzamelen. Van de

stenen kunnen de kinderen ook werktuigen maken (bijv. een bijl). Op de tafel moet ook te zien zijn waarvoor die stenen werden gebruikt. De leerlingen maken dus tekeningen of strookjes tekst waarop ze laten zien waarvoor de stenen werden gebruikt.

Groep 2 Gewoonte en traditie

Zij lezen het gedeelte over gewoonte en traditie en zorgen net als de groep steensoorten, dat ze de andere straks kunnen vertellen waar het stuk tekst over ging. Hierbij kunnen de punten weer zorgen voor een richtlijn.

- Vertel de leerlingen wat gewoonten betekent en welke gewoonten er vroeger waren en welke er nu zijn.
- Doe dit ook bij traditie.
- Vertel de leerlingen iets over prehistorie en wat het woord betekent.

Wanneer zij eerder klaar zijn maken ze de vragen A5, A6 en A7.

Deze leerlingen maken een wandtentoonstelling waarop ze verschillen laten zien tussen gewoonten en tradities vroeger en nu. Ze schrijven daarbij kleine stukjes tekst of maken daarbij tekeningen.

Bij peer-teaching is het belangrijk dat alles goed georganiseerd is en de leerlingen precies weten wat ze moeten doen. Het beste is om voor elke groep precies uit te schrijven wat ze stap voor stap moeten doen. Wanneer u denkt dat de leerlingen dit nog niet in groepjes kunnen, oefen het dan met de gehele groep, zodat ze een volgende keer begrijpen wat er van hun verwacht wordt.

U kunt ook gezamenlijk met de gehele klas het informatieve gedeelte doornemen. Om alle leerlingen hierbij te betrekken kunt u ze voor elke nieuw informatieve deel een aantal vragen stellen. Hierdoor gaan de leerlingen ook gericht luisteren. U kunt de volgende vragen daarvoor gebruiken:

Vragen voor groep 1. Steensoorten:

Schrijf op wat je weet over de steensoorten diabaas en dioriet?

Wat konden de mensen allemaal met de stenen doen?

Een brok onbewerkt steen heet?

Waarvoor gebruiken wij tegenwoordig stenen?

Vragen voor groep 2. Gewoonten en tradities:

Elke dag je tanden poetsen: hoe noem je dat?

Wat voor tradities hadden de mensen vroeger?

Noem een aantal tradities van tegenwoordig op?

Noem een ander woord voor vóórgeschiedenis?

Evaluatie

Dit onderdeel kunt u heel uitgebreid doen omdat het de laatste is van deze lessenreeks. U kunt ervoor kiezen om de zeven titels van de lessen op het bord te schrijven. De leerlingen moeten dan proberen om bij elke titel zoveel mogelijk met behulp van kernwoorden te vertellen, wat er in die lessen aan bod is gekomen. U kunt de klas ook in groepjes verdelen en elk groepje een titel geven. Geef elk groepje begeleiding door ze bepaalde onderdelen van de les weer boven te laten halen. U kunt ze op bepaalde activiteiten wijzen. Hierna kunt u het met de klas gezamenlijk bespreken. Vraag ook aan de leerlingen welke les ze het leukst vonden en waarom. Het kan zijn, dat deze evaluatie veel tijd in beslag neemt. Verspreid het dan over twee lessen. Het is goed om met de leerlingen veel te herhalen.

Wat hebben de leerlingen geleerd?

U kunt er voor kiezen om een toets van dit blok te geven maar u kunt ook een toets maken van het gehele boek waarbij u nagaat welke informatie de leerlingen hebben onthouden van de vorige blokken.

Ook kunt u als afsluiting van de pre-ceramische periode een quiz organiseren in uw klas. Als uw klas een parallelklas heeft op uw school dan kunt u dit samen met de andere klassenleerkracht opzetten.

Achtergrondinformatie:

1. Steensoorten:

Arubaanse stenen	Vindplaatsen	Gebruik
kalksteen	aan de westkust	grafstenen
diabaas	bij Coashiati en Dos Playa	stenen werktuigen
dioriet	over het hele eiland	gereedschappen en werktuigen
kwarts	bij de kristalberg	voor het maken van werktuigen (bv. rasp)
graniet	over het hele eiland	gift in graven
hooiberggiet	bij de Hooiberg	niet bekend

2. Afslag en kernstuk:

Diabaas is een donkerkleurig gesteente, dat redelijk splijtbaar is. Om z'n splijtbaarheid werd dit gesteente daarom ook gebruikt om er stukken van af te halen en daarmee werktuigen te maken. Deze grotere stukken, waarvan ze de kleinere nog te bewerken stukken van "afsloegen", worden **kernstukken** genoemd. Van deze kernstukken werden er hamers en handbijlen gemaakt.

De stukken die ze eraf sloegen, worden de **afslagen** genoemd. Van de afslagen werden er mesachtige voorwerpen gemaakt die een zaagvormig snijvlak hadden.

Om de afslagen van de kernstukken te verwijderen werd er gebruik gemaakt van het taaiere dioriet.

Bij Coashiati zijn er duizenden stukken diabaas gevonden met sporen van afslag. Deze stukken waren waarschijnlijk niet goed genoeg om gebruikt te worden als werktuigen. Want de beste

kernstukken zijn natuurlijk gebruikt als werktuigen. En de bruikbare afslagen ook. Wat er dus ter plekke is gevonden door de archeologen zijn de minder goed geslaagde producten en de onbruikbare afslagen. Omdat bekend is, dat dioriet niet te vinden is bij Coashiati, moeten we er van uitgaan, dat deze mensen de dioriet stenen speciaal naar dit terrein hebben gebracht om de diabaasstenen ermee te bewerken.

3. Gewoonte:

U legt aan de hand van praktijkvoorbeelden uit wat een gewoonte is. Maak in ieder geval duidelijk dat het een gedragsvorm is, waarbij men gewend is iets op dezelfde manier te doen. Benadruk wel dat het een gedragsvorm moet zijn dat telkens (vaak) terugkeert. Er zijn "goede" en "slechte" gedragspatronen. Laat de leerlingen bij zichzelf nagaan welke goede en welke slechte gewoonten ze hebben.

4. Traditie:

Een gewoonte kan op den duur uitgroeien tot een traditie. Dit gebeurt alleen als een speciale gewoonte telkens weer wordt overgenomen van de ene generatie naar de andere. Een gewoonte wordt dus pas een traditie als het wordt overgenomen van vorige generaties. Een traditie kan zowel in een familie, als in een groepering mensen, en zelfs in een hele bevolkingsgroep voorkomen. Laat de leerlingen zelf een paar van hun familietradities opnoemen. Vraag ook of ze typisch Arubaanse tradities kennen, en of hun familie daar "aan mee doet". Als er bij u in de klas buitenlandse leerlingen zitten, kunt u hen vragen of ze enkele typische tradities van hun (ei) land van herkomst kennen.

5. Generatie:

Familiebanden bestaan uit mensen van uit verschillende leeftijdsgroepen.

Herinner de leerlingen aan hun eigen stamboom. Daarin konden ze teruggaan tot hun overgrootouders. Maar er zijn ook mensen die nog verder terug kunnen gaan in hun familiegeschiedenis. Leg de leerlingen uit dat, voordat zij geboren werden hun ouders er al waren. Vóór hun ouders waren er natuurlijk hun voor-ouders (ouders van hun ouders). Maar daarvoor waren er ook nog hun over-groot-ouders (grootouders van hun ouders). En als ze nog verder

teruggaan in hun familieverleden komen ze ook hun bet-over-groot-ouders (grootouders van hun grootouders) tegen.

Kijken ze vooruit in de geschiedenis dan kan het zelfs zijn dat zij later voor een nieuwe generatie zullen zorgen, n.l. hun eigen kinderen! Want de verschillende leeftijdsgroepen, die boven zijn genoemd, vormen elk een generatie. Leg dit uit aan de hand van een voorbeeld; Een familie bestaat uit: betovergrootouders - overgrootouders - grootouders - ouders - ik - mijn kind.

Vraag 1: Bij welke generatie hoor ik dan?

Antwoord: je begint te tellen bij betovergrootouders (1e generatie) en loopt zo het rijtje af totdat je bij "ik" bent. Dan hoor "ik" bij de 5e generatie.

Vraag 2: Zelfde vraag, maar deze keer heb ik geen betovergrootouders.

Antwoord: Weer loop je het rijtje af. Van oud (1e) naar jong. Dan hoor ik bij de 4e generatie.

Vraag 3: Gegeven van vraag 2. Waar horen mijn ouders dan bij?

Antwoord: Je ouders horen dan bij de 3e generatie.

Zo kunt u nog meer vragen bedenken om na te gaan of de leerlingen het begrip "generatie" begrepen hebben en kunnen hanteren.

6. Pre-ceramische Periode als onderdeel van de prehistorie:

De Pre-ceramische Periode heeft geduurd van ± 2000 v. Chr. tot ± 1000 n. Chr.

Alles wat we over deze periode weten, komt door archeologische werkzaamheden. Er is over deze periode geen geschreven informatie. Veel later pas zijn er documenten gevonden, die de geschiedenis van Aruba beschrijven.

Omdat er over deze periode (en over de ceramische periode) in de geschiedenis geen geschreven informatie bestaat, noemt men deze periode ook wel de prehistorie.

pre = vóór en historie = geschiedenis.

De Pre-ceramische Periode valt in de prehistorie, het vormt dus een onderdeel van de prehistorie.

ANTWOORDEN BIJ DE VRAGEN EN OPDRACHTEN:

A1

a-kalksteen

-diabaas

-dioriet

-voor nog meer voorbeelden zie Achtergrondinformatie.

b-aan de Westkust van Aruba.

-Coashiati en Dos Playa.

-over heel Aruba verspreid.

c-als grafstenen

-als werktuigen

A2a-diabaassteen

b -diorietsteen

c -hamers, bijlen, schrapers, messen.

A3-kwarts

-graniet (groene en roze)

-hooiberggiet

A4a-metalen; koper, ijzer en staal.

b -veel werktuigen zijn elektrisch

c -elektrische naaimachine, kruiwagen, chapi, hark, elektrische boor, zaag, mes, schaaf

A5

Vader en moeder horen bij de tweede generatie.

Opa en oma horen bij de eerste generatie.

Ik hoor bij de derde generatie.

A6

Kopieerblad 7.1

nr. 1 =op feestdagen schapenvleessoep eten met boyo, een soort kruidentaart. ,

nr. 2 =een serenade brengen.

nr. 3 =een feest eindigde bijna altijd in een vechtpartij.

nr. 4 =het vieren van carnaval.

nr. 5 =het erf schoonhouden en bijharken.

nr. 6 =op 24 juni (fiesta di San Juan), de dans houden van "dera gay".

nr. 7 =het eten van vis op aswoensdag en op vrijdag tijdens de vastentijd.

nr. 8 ="laba man" na een begrafenis.

nr. 9 =het nieuwe jaar vol zegen inleiden met de "dande".

A7a. De Pre-ceramische Periode duurde van ± 2000 v. Chr. tot ± 1000 n. Chr.

± 2000 v. Chr.

0

± 1000 n. Chr.

b: De prehistorie.

B1a prehistorie

b eeuw

c vroeger

B2 Ze horen bij elkaar omdat het vroeger en nu is.

B3 Goud en ketting. Een ketting wordt uit goud gemaakt.

B4 aanduidingen voor vroeger.

OM TE ONTHOUDEN

1. De eerste eilandbewoners hakten werktuigen uit diabaassteen.
2. Een brok onbewerkt diabaas heet kernstuk.
3. De stukken, die ze van een kernstuk afsloegen, heten de afslagen.
4. Messen en bijlen werden meestal van diabaas gemaakt. Andere werktuigen werden van dioriet gemaakt.
5. Coashiati en Dos Playa waren twee werkterreinen in de Pre-ceramische Periode.
6. Een gewoonte is iets wat je vaak en altijd op dezelfde manier doet.
7. Een traditie is een speciale gewoonte, die ouders steeds opnieuw aan hun kinderen overdragen.
8. De Pre-ceramische Periode duurde van de ± 2000 v. Chr. tot ± 1000 n. Chr.
9. De prehistorie is de tijd in de geschiedenis waarvan wij geen geschreven informatie hebben.

Bijlage

Achtergrondinformatie bij de geschiedenis van Aruba

1. Indianen

De vroegere bewoners van de eilanden

Er is over de mensen die vroeger op Aruba, Curaçao en Bonaire woonden weinig bekend. Vroeger, dat wil zeggen: in de precolumbiaanse periode, de tijd vóór de grote ontdekkingsreis van Columbus. Er hebben toen Indianen geleefd, daarover is men het wel eens- maar zo'n algemene bewering is natuurlijk erg vaag. Wie in dat oude verleden geïnteresseerd is gaat zich meteen afvragen: maar wanneer is dat dan geweest, wat waren dat voor mensen, hoe heetten ze precies, wat was hun levenswijze en vooral hoe kunnen we iets over hun te weten komen? Hoe zag het er op de eilanden uit toen daar voor het eerst een Spaans schip voor anker ging en hoe was het in de eeuwen daarvóór? Zijn er eigenlijk wel antwoorden op al die vragen?

Een methode om meer te weten te komen over de vroegere bewoners van een gebied is het doen van archeologisch onderzoek. Op grond daarvan is er een aantal antwoorden op die vragen te vinden en dit boekje zal proberen een beeld te geven van wat de archeologie ons over de oorspronkelijke bewoners van de eilanden, de Indianen dus, kan vertellen. Om te beginnen zullen we dan eerst moeten vaststellen wat voor mensen we bedoelen als we het over Indianen hebben.

Het misverstand van Columbus

Indianen zijn de oorspronkelijke bewoners van Noord-, Midden- en Zuid-Amerika, en hun nakomelingen tot op de dag van vandaag. Dat geldt voor het hele vasteland en ook voor de Caraïbische eilanden. Het is een soort verzamelnaam voor allerlei verschillende volkeren. Die naam is hun gegeven door Columbus, toen hij in 1492, als eerste het nieuwe continent aan de andere kant van Atlantische oceaan voor Europa ontdekte. Het is welbekend, dat hij zelf niet begrepen heeft dat hij was aangekomen in een werelddeel waarvan men in Europa nooit had geweten dat het bestond; hij dacht dat hij de halve wereld was rondgezeild en dat de eilanden van

het Caraïbisch gebied - dat was waar hij terecht kwam - hoorden bij China en Indië: vandaar de benaming 'los Indios' voor de mensen die hij aantroef en ons woord Indiaan dat daarvan is afgeleid. Dat berust dus op een misverstand.

2. Indianen en Indiaanse culturen

Toch is de term in gebruik gebleven en noemen we de mensen die van de oorspronkelijke bewoners afstammen nog steeds Indianen; of ze nu wonen in de U.S.A., in Mexico, of in Brazilië. Tegenwoordig gebruikt men wel de Engelse term 'Amerindians', Amerikaanse Indianen, om ze te onderscheiden van de 'gewone Indians', de bewoners van India in Azië, met wie ze niets te maken hebben. Toen de Spanjaarden, en na hun de Portugezen, Engelsen en Fransen dieper doordrongen in Amerika en men ging begrijpen dat het en tot dusverre in Europa totaal onbekend werelddeel was, met volkomen onbekende mensen, bleek ook, dat er de meest uiteenlopende soorten Indianen waren. Ze vonden in feite allerlei verschillende volkeren in Amerika, met talen die vaak in niets op elkaar leken; met in sommige streken hoog ontwikkelde culturen, zoals de Maya's in Mexico en in andere weer de meest primitieve bevolking, zoals de Patagoniërs in Argentinië en Tierra del Fuego. De term Indianen zegt dus niets over het soort volk: de verschillen in taal, cultuur en godsdienst tussen de Indianen van de prairie in Noord-Amerika en de onderdanen van het Inca-rijk in de bergen van Peru en Ecuador waren minstens even groot als op dit moment die tussen Eskimo's en Parijzenaars - waarschijnlijk zelfs groter. Sterker nog: de twee grote keizerrijken die de Spanjaarden aantroffen, dat van de Inca's en dat van de Azteken in Mexico, elk met steden, forten tempels, wegen en een hoog ontwikkelde kunst, hadden niet alleen geen contact met elkaar, ze wisten niet eens van elkaars bestaan af - en dan waren er nog honderden en honderden andere volken en volkjes, alle met hun eigen talen en culturen; over de rest van het werelddeel verspreid. Als iemand zonder nadere toelichting praat over Indianen, zegt dat dus heel weinig.

De Indianen van de Benedenwindse Eilanden

Maar dat geldt dan ook voor de bewoners van Aruba, Curaçao en Bonaire; als we daar over Indianen spreken betekent dat alleen maar: de mensen die op die eilanden woonden vóór de komst van de Spanjaarden, en de mensen die van hun afstammen. Of die Indianen vroeger groot of klein

waren, primitief of met een hoge beschaving welke taal ze spraken, hoe ze zich zelf noemden, waar ze van leefden en wat voor religie ze hadden, daarover is dan nog niets gezegd.

Als iemand er meer over te weten wil komen kan hij dat op verschillende manieren doen.

Hij kan bijvoorbeeld nagaan wat er in die eerste tijd van de Spaanse ontdekkingsreizen over de eilanden is geschreven: hij doet dan dus een historisch onderzoek. Hij kan ook proberen uit te vinden of er nu nog iets van die vroegere bewoners over is, zoals oude verhalen, die gegevens van heel vroeger bevatten en die nog steeds verteld worden. Hij kan ook kijken of er meer tastbare sporen zijn achtergelaten, in de vorm van voorwerpen die gemaakt en gebruikt zijn in de precolumbiaanse periode en op of in de grond zijn blijven liggen als herkenbare getuigenissen van toen. Dat laatste is te vergelijken met het zien van de ruïne van een oud, verlaten huis: die kan ons vaak heel wat zeggen over de bouwers en de vroegere bewoners, ook al leefden die mensen lang geleden en weten we verder niets van hun af. Maar ook een pot, een mes of ander werktuig, een graf, zelfs een kapotte scherf, kunnen veel meer gegevens in zich bergen dan het op het eerste gezicht lijkt.

3. Archeologisch onderzoek

Plaatsen waar een archeoloog gaat graven.

Als iemand probeert iets over het verleden van een gebied te weten te komen door te kijken naar wat de materiële resten zijn die zijn achtergelaten door de mensen die daar vroeger woonden. Als hij die, wanneer ze in de grond blijken te zitten, opgraaft, noteert, verder onderzoekt en vergelijkt met elkaar en met soortgelijk materiaal in andere streken, als hij op grond daarvan conclusies kan trekken over het doen en laten van die vroegere bewoners, dan houdt hij zich bezig met archeologie. Archeologisch onderzoek wordt gedaan in praktisch ieder gebied, waar ook ter wereld, waar mensen hebben geleefd die herkenbare voorwerpen of andere resten hebben achtergelaten; en het doet er in eerste instantie niet veel toe of dat nu honderd jaar of honderdduizend jaar geleden is gebeurd. Archeologische opgravingen kunnen erg spectaculair zijn als het om grote vondstcomplexen gaat: piramides, tempels, koningsgraven of ruïnes van steden als Babylon of Pompei. Maar ook de resten van kleine, primitieve dorpjes worden met grote precisie opgegraven, en die worden dan gereconstrueerd met behulp van potscherven, gebroken

stenen, stukjes houtskool en verkleuringen in de grond. Het uitzoeken van al die gegevens is vaak een fascinerende puzzel, waarbij ieder kleinigheidje iets aan de oplossing bijdraagt.

De eerste vraag is dan: hoe kom je te weten waar archeologische resten in de grond zitten. Over het algemeen zijn dat natuurlijk de plaatsen waar vroeger mensen gewoond hebben; maar dat is vaak nu niet zomaar meer te zien.

Dat geldt ook voor de precolumbiaanse nederzettingen op de Nederlandse Antillen. Een wijdverbreid misverstand is bijvoorbeeld, dat de Indianen daar vroeger in de grotten hebben gewoond die op de eilanden voorkomen. Dat is geen dwaze veronderstelling want in sommige van die grotten, en ook in vele uitgeholde diorietstenen op Aruba, zijn vreemde tekens te zien: figuren, op de rots aangebracht met rode of witte kleurstof, meestal bestaande uit raadselachtige, onbegrijpelijke vormen. Ze staan bekend als Indianentekens, of Indiaanse rotstekeningen.

Die benaming is correct: het zijn tekeningen op de rotsen, die vroeger door Indianen zijn gemaakt, en ze stammen uit de tijd van vóór Columbus. Ze zijn al heel lang bekend, niet alleen op de eilanden, maar ook in Venezuela. Over het algemeen zijn ze abstract, ze beelden dus geen herkenbare wezens of dingen af; alleen op Aruba zijn naast de abstracte tekeningen ook een aantal, die duidelijk mensen- en dierfiguren voorstellen.

Maar woonden de Indianen nu ook in de grotten en holtes waar ze deze tekeningen maakten? Om die vraag te beantwoorden moeten we eerst kijken naar een heel ander soort overblijfselen, die ook teruggaan, en zelfs met heel wat meer zekerheid dan de rotstekeningen, op de oorspronkelijke Indiaanse bewoning.

Rotstekeningen en grotten

Er zijn meer plaatsen op de eilanden waar Indiaanse voorwerpen liggen: potscherven, stenen werktuigen, meestal gebroken, en schelpafval. Maar op die plaatsen is lang niet zoveel van dat materiaal als in de nederzettingen; het is onder andere te vinden bij de grotten en de andere plaatsen waar rotstekeningen zijn. Zeker bij de grotten is zó weinig Indiaans materiaal te vinden dat er nooit mensen gewoond kunnen hebben; afgezien daarvan is er daar in de grond niets te vinden van allerlei verschijnselen waar ze te zien zijn, of zijn geweest, want vele zijn door verwerking bijna helemaal verdwenen.

De rotstekeningen zijn beslist geen wandversieringen geweest; ze moeten in het leven van de

Indianen een bepaalde functie gehad hebben; waarschijnlijk een religieuze. Maar met hun woonplaatsen hadden ze niets te maken.

Un chispa di tempo

